

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Intézet

Mikszáth novelláinak nyelvi gazdagsága
(A jó palócok című novelláskötete alapján)

Témavezető: Szikszainé Nagy Irma

Készítette: Kovács Éva

2006

Tartalom

I.Bevezetés.....	4
1. A dolgozat témaválasztásáról.....	4
2. A vizsgáldás tárgya, módszere.....	5
3. A novellaíró Mikszáth.....	5
3. 1. A „nagy palóc” novelláskötete.....	6
II. A Mikszáth-novellák nyelvi gazdagságának elemei.....	7
1. A szóképek megjelenése Mikszáth novelláiban.....	7
1. 1. A megszemélyesítés.....	7
1. 2. A metafora.....	12
1. 3. A metonímia.....	15
1. 4. A szimbólum.....	16
2. A hasonlat.....	16
3. Az alakzatok.....	20
3. 1. Az ellentét.....	21
3. 2. Az ismétlés.....	24
3. 3. A párhuzam.....	25
3. 4. A felsorolás.....	26
3. 5. A halmozás.....	27
3. 6. A részletezés.....	28
3. 7. A túlzás.....	28
3. 8. A fokozás.....	28
4. A közbevetés.....	29
4. 1. A közbevetések funkció szerinti csoportosítása.....	29
4. 2. A közbevetések kommunikációs funkciói.....	35
4. 3. A közbevetések nyelvi szerkezete.....	40
4. 4. Nézőpontváltás Mikszáth novelláiban.....	44
5. Az előbeszéd más sajátosságainak megjelenése Mikszáth novelláiban.....	47
5. 1. Mikszáth szó- és kifejezéshasználata.....	47
5. 2. A népköltészet elemeinek megjelenése Mikszáth novelláiban.....	50
5. 3. Mikszáth mondatai.....	51

5. 4. A mikszáthi novellák ritmusa.....	54
III. Befejezés.....	55
1. Mikszáth helye a magyar stílustörténetben.....	55
2. Mikszáth hagyatéka.....	58
Felhasznált szakirodalom.....	60

I. Bevezetés

1. A dolgozat témaválasztásáról

Mindenkinek, aki rajong a szépirodalmi művekért, van egy vagy több írója, költője, akinek műveit szívesebben olvassa, mint más alkotókét. Ezzel magam is így vagyok. Legszívesebben Mikszáth Kálmán műveit olvasom, ezek közül is novelláit veszem gyakran a kezembe.

Dolgozatomban Mikszáth pályája elején írott műveivel nem foglalkozom, mert két legismertebb és legkedveltebb novelláskötete (1881: *Tót atyafiak*, 1882: *A jó palócok*) jelenti novellaírói munkásságának csúcsát: az érett novellaíró ezekben a novelláskötetekben szólal meg, „bennük csengett fel először tisztán a megkülönböztethető mikszáthi hang” (Király 1952: 49). Dolgozatom tárgya novelláinak stilisztikai elemzése, azonban az elemzést leszűkítem *A jó palócok* című novelláskötetre. Alkotásai közül ezek állnak hozzám a legközelebb, felidézik középiskolás éveim irodalomóráit. Azóta eltelt sok év, Mikszáth novellái iránti szeretetem megmaradt, de már nemcsak naiv olvasóként érdeklődöm ezek iránt. Most újra előveszem a novellákat, hogy megvizsgáljam valamennyit a stilisztika néhány elemzési szempontja alapján.

Mikszáth stílusa fogalom a magyar prózairodalomban. Dolgozatomban elbeszélőművészetének sajátosságaira irányítom a figyelmet általam kiválasztott stilisztikai szempontok alapján. Többek között az élőbeszéd sajátosságainak megjelenését, Mikszáth szó- és kifejezés-használatát, mondatait, képeit, alakzatait, valamint közbevetéseit és ezek stilisztikai szerepét teszem vizsgálódásom központi tényezőivé. Mint már az előzőekben írtam, a *Tót atyafiak* (1881) és *A jó palócok* (1882) című novelláskötetek jelentik Mikszáth „beérkezését” a magyar irodalomba, s ezekben az alkotásokban írói stílusának és nyelvének jellegzetességei megtalálhatók. *A jó palócok* című novelláskötet novellái lehetőséget kínálnak ezeknek a jellegzetességeknek és az előbb említett szempontoknak a vizsgálatára. Az egyes szempontokat külön-külön vizsgálom az egyes novellákban, s ha ezek között valamiféle kapcsolat rajzolódik ki, az összefüggésekre is kitérek a novellák kapcsán.

Rubinyi 1910-ben jelentette meg könyvét Mikszáth stílusáról és nyelvéről. Azóta sem történt ilyen alapos stilisztikai elemzés Mikszáth valamennyi művével kapcsolatban. Dolgozattal szeretnék hozzájárulni a hiány pótlásához még akkor is,

ha az én munkám sem lesz teljeskörű sem Mikszáth műveinek, sem az elemzés módszereinek szempontjából.

2. A vizsgálódás tárgya, módszere

Dolgozatomban a választott novelláskötet valamennyi darabjának teljes elemzését nem tűztem ki célul, meghatározott szempontok alapján fogom a novellákat elemezni. Elemzési módszerként a funkcionális stilisztikai módszert választottam, ennek megfelelően keresek a novellákban mikszáthi stílusvonásokat.

3. A novellaíró Mikszáth

Úgy gondolom, Mikszáth az az írónk, akit a nagy mesemondóként emlegethetünk. Mondhatja ezt bárki, aki életében legalább csak egyszer beleolvasott valamelyik Mikszáth-novellába. 1847-ben született Szklabonyán (ma Szlovákiához tartozik). Az asztaltársaságok központi figurája volt, szeretett tréfálkozni, másokat kifigurázni. A természettudományok, a filozófia iránt nem vonzódott, de az egyszerű, falusi emberek babonás hiedelemvilága közel állt hozzá, a népi babonákat, hiedelmeket már gyermekkorában megismerhette. Ezek az emlékek, gyermekkori gyökerek gyakrabban kapnak helyet novelláiban, mint országgyűlési képviselőként tett utazásainak színhelyei.

Eisemann írja Mikszáthról írott monográfiájában: „Irodalomtörténeti közhely, hogy Mikszáth Kálmán két novelláskötettel „robbant be” az élvonalba (1881: *Tót atyafiak*, 1882: *A jó palócok*)” (Eisemann 1998: 11). Mikszáth indulása jóval korábbra tehető: két kötetben publikálta elbeszéléseit 1874-ben, két kisregénye is megjelent folytatásokban folyóiratokban (1877: *A vármegye rókája*, 1878: *Az apám ismerősei*). Ezek a művek nem keltettek irodalmi szempontból nagy feltűnést, kevésbé váltak ismertté, így „később a *Nemzetes uraimékat* még a kortársi szakkritika is az első Mikszáth-regényként tartotta nyilván” (Eisemann 1998: 11). Ezt a tévedést az író sem javította ki, mert „negyvenéves írói munkássága alkalmából kiadott gyűjteményes sorozatból mindkettőt (1877: *A vármegye rókája*, 1878: *Az apám ismerősei*) kihagyta” (Eisemann 1998: 11). Hosszúra nyúlt pályakezdése, mert a kritikusok és az olvasóközönség is hosszú idő után figyeltek fel műveire. A népszerűség azonban nem maradt el.

Legtöbb elbeszélése még ma is ugyanolyan esztétikai értékű, mint megírásakor. Újszerűségét magyarázhatják a következők: írói magatartásából hiányzik mindenfajta

kívülállás, felsőbbrendűség, történeteiben a visszaemlékezés hangneme szólal meg, ezek a történetek lelki válságokat, szerelmeket, emberi megigazulásokat mutatnak be. Romantika és realizmus fonódik össze elbeszéléseiben (Imre - Nagy - S. Varga 1998: 194-197).

Szülőföldjéhez való ragaszkodása műveiben is tükröződik. Természetszeretete, a folklórhoz való erős ragaszkodása, a falusi emberekkel való szoros kapcsolata, parasztábrázolása miatt sokáig a falu írójának tekintették, s majd csak később „szabadult” meg ettől a bélyegtől, amikor a dzsentrik világa felé fordult.

A XVIII. században a körmondatos prózát felváltja valami egészen más: rövid mondatok, sok bekezdés, pergőbb, természetesebb, élőbeszédszerűbb stílus, ami a modern, felgyorsult életritmus következménye (Harsányi 1987: 71). Ennek az új stílusnak egyik képviselője Mikszáth.

3. 1. A „nagy palóc” novelláskötete

A jó palócok című novelláskötet 15 rövid kis palóc elbeszélést tartalmaz, amelyek megkomponált, rendkívül tömör alkotások. A novellák történetei Nógrád megye elképzelt településeire kalauzolják el az olvasót. Ez az egyik kötelék, amely lehetővé teszi, hogy novellafüzérként olvassuk a kötet önálló darabjait. Apró palóc falvak lakóinak történetei ezek az elbeszélések. Ezek az apró falvak Mikszáth gyermekkorának színhelyeit jelenítik meg, ezért is érzi magát otthon a szereplők között. A másik tényező, ami összeköti ezeket a novellákat az, hogy a szereplők egymás ismerősei, többször felbukkannak az egyes történetekben (pl.: a *Tímár Zsófi özvegysége* című novella címszereplője megjelenik *A bágyi csoda* című novellában is, Filcsik István *A kis csizmák* című novellában eladja Bizi Józsefnek a csizmácskákat, míg *Az a pogány Filcsik* című novellában szüρέnek történetét és gazdájának emberi oldalát is megismerheti az olvasó). A Bodok, Bágy, Csoltó, Majornok nevű falvakat összeköti a Bágy - patak, lakóik ismerik egymást, átjárnak egymás településeire.

„Mikszáth az egyszerű emberek világában merült el, falusi csizmadiák, mezei csőszök, szüksézájú kisparasztok álltak novellái előterében, s az isten háta mögötti szlovák parasztvidék és a Bágy - patak eltemetett völgye volt elbeszélései színtere: a közéletből semmi sem látszott” (Király 1952: 49-50). Szereplői csendes, belső életet élő, naiv, együgyű emberek. „Az úri világtól látott együgyűség mögött nagy érzések, nagy szenvedélyek lobogtak, s ezt hozta felszínre Mikszáth szerető, meleg mosolya. ... Ebben a sajátos, romantikus, belső paraszti szemléletben rejlik *A jó palócok* és a *Tót*

atyafiak novelláinak nagy művészi értéke, ez érteti meg újszerűségét” (Király 1952: 55).

A kötet novelláinak segítségével nemcsak a szereplők, hanem a táj is ismerősünnké válik: „az ezüstszalagként kígyózó Bágy - patak, a mellette elterülő szelíd falvak, Bodok, Majornok, Csoltó és a többiek. Együtt élt, együtt létezett ez a táj az emberekkel, mintha minden kis rezdülése bennük folytatódott volna tovább. Megjelent már itt is Mikszáth művészetének jellemző vonása, hogy alkotó fantáziája mindig egységbe fogta hősei belső világának rajzát és a természeti képeket” (Király 1952: 56).

II. A Mikszáth-novellák nyelvi gazdagságának elemei

1. A szóképek megjelenése Mikszáth novelláiban

„A szókép vagy trópus egy fogalom, jelenség nevének átvitele egy másik fogalomra, jelenségre a köztük fennálló valamilyen kapcsolat, kritérium alapján” (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 77). A szóképek szemléltetnek, elképzeltetnek, érzékeltetnek, megvilágítják a fogalmat az érzéki képhez való kapcsolással, közelebb hozzák az olvasóhoz, a hallgatóhoz, emellett az érzéki kép segítségével az olvasóban, a hallgatóban az alkotóéhoz hasonló benyomásokat, képzeteket, hangulatokat ébresztenek (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 80-81; Szikszainé 1994: 113).

1. 1. Mikszáth novelláiban leggyakrabban előforduló írói eszköz a **megszemélyesítés**. A megszemélyesítés (personificatio) metaforából származó szókép, olyan trópus, amely elvont dolgot (pl.: érzés, eszme), élettelen tárgyat, természeti jelenséget élőként mutat be, vagyis emberi cselekvésekkel, érzésekkel, tulajdonságokkal ruház fel, növényeknek, állatoknak emberi cselekvést, érzést tulajdonít – élettelen és élő kapcsolatát teremtve meg ezáltal (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 98-99; Szikszainé 1994: 118).

Mikszáth novelláiban **a megszemélyesítés különböző funkciókat lát el:**

a) Az alkalmazott szókép segítségével **az olvasó előtt életre kel a természet**, a szereplőket körülvevő környezet:

A kísértetiesen szaladó búzavetések és kukoricaszárak megálltak. (A néhai bárány)

A vihar utáni nyugodt állapotot érzékelteti Mikszáth a megálló búzavetések és kukorica képével. Mintha a valami elől menekülő ember hirtelen megállna: a nyugtalan, folyamatos mozgást a mozdulatlanság váltja fel.

*A napfény kiöltött **nyelvecskéi végigtáncoltak** a sövényen. (A bágyi csoda)*

*Nagyon meggyűlt **a víz éjjél táján a malomgátnál**,...hanem aztán meggondolta magát, s szép csendesen **visszafordult**. (A bágyi csoda)*

Az előző novellarészletek azt mutatták, hogy emberi mozgást utánozva kel életre a természet. Mikszáth emberre jellemző mozdulatokkal is felruházta a természetet, s így kel életre az olvasó képzeletében:

***Éj betakarta** a bájos képet. (Péri lányok szép hajáról)*

Előttünk van a mozdulat, amikor egy gondoskodó szülő takarja be alvó gyermekét. Ahogyan a puha takaró bevonja a gyermek testét, úgy vonul a tájra fokozatosan az éj sötétje: észrevétlenül, egyik pillanatról a másikra.

Az előbbi novellarészletben az éj viselkedett gondoskodó felnőttként. A következő példában az író a holdat ruházza fel emberi tulajdonsággal:

***A hold most bukkant ki, s végighúzta ezüstös fényes haját** a bágyi patak tükörén. (A bágyi csoda)*

Szinte előttünk mozdul meg a kép, elevenedik meg az ezüstös színű hold: ahogyan egy (ezüstös hajú) hölgy vonul végig lassan a tükör előtt, ugyanúgy vonul végig a hold az éjszakai égbolton fényét csillogtatva a bágyi patak víztükörén. A megszemélyesítést megerősíti az író: a *hold ezüstös, fényes haját* húzta végig a patak víztükörén. Lassú mozgással elevenedik meg a kép érzékeltetve a természet éjjeli nyugalomát.

A táj és részeinek nemcsak nyugodt állapotát, hanem mozgását is érzékelteti az író a megszemélyesítéssel:

*A szél fölsüvít ... **A fűzések, a sás, a mogyorófabokrok reszketve hajtják le fejeiket**. (A bágyi csoda)*

A szél mozgását érzékelteti a fűzések, a sás, a mogyorófabokrok megszemélyesítésével Mikszáth. Ahogyan az ember hajlong egy feljebbvaló előtt, úgy viselkednek a természet részei is egy náluk hatalmasabb „úr” előtt. A szél erős mozgása okozza a reszkető, hajlongó mozgást. A *reszketve* módhatározó használatával Mikszáth nyomatékosítja a megszemélyesítést.

S ahogyan az ember remeghet félelmében, a szélben hajlongó fűszálak is közel hajolnak egymáshoz, mintha összesúgnának félelmükben. De ezt Mikszáth mennyivel érzékletesebben megeleveníti:

Haragoszöld füvek, amint a reggeli szélben remegve összesúgtak... (Szűcs Pali szerencséje)

Mintha a fűszálak is érző lények lennének, pedig csak a szél erőteljes mozgása van rájuk ilyen hatással.

De nemcsak kellemetlen képzeteket hív elő képeivel Mikszáth. Megelevenedik előttünk a nyári természet a maga apró szépségeivel:

A napsugarak pajkosan szaladgáltak rajta levélről levélre... (Szűcs Pali szerencséje)

A nap sugarai meg-megcsillannak az apró lóhere levélkéin, miközben a szél lágyan ringatja: hol az egyik levélen ragyog fel a nap sugara, hol a másikon. A *pajkosan* módhatározó használata is megerősíti a megszemélyesítést: mintha vidám gyermekek szaladgálnának kedvenc játszóterükön.

A következő megjelenített kép is hasonlóan bájos:

... a kis tömzsi levelek mosolyogva nyújtózkodtak ki... (Szűcs Pali szerencséje)

Nyugodt éjszaka után, szép álomból is hasonlóan ébred az ember, mint ahogyan a levelek a napsugarak fényére kibontakoznak. A határozós szerkezet alkalmazása alátámasztja a természet antropomorfizálását.

A *Két major regénye* című novellában írja Mikszáth: *még teli kézzel szórja a nap a fényét*. A nap még teljes fényében ragyog, bevilágítja a vidéket, teljes fényét adja a

természetnek. Ebben az esetben exmetaforáról van szó, de az író megújítja azzal, hogy a nap *teli kézzel szórja fényét*, ami szintén emberi tulajdonságra, a bőkezűségre utal.

A **megszemélyesítés** esetében az érzékeltetést szolgáló szófaj többnyire **ige** (Szikszainé 1994: 119). Ezekben az idézett részletekben is a megszemélyesítést főként az ige szolgálja, s az érzékeltetés, a táj megelevenedése ennek segítségével annak is köszönhető, hogy az ige szófaji tulajdonságaiból adódóan is cselekvést, történést jelöl (Keszler 2000: 81). Ezt használta föl Mikszáth a természet megelevenítésére, hogy ezáltal tegye minél szemléletesebbé, életszerűbbé novelláinak helyszíneit.

b) A megszemélyesítéssel Mikszáth nemcsak megeleveníti a természetet, hanem **természeti jelenségek szemléltetésére** is használja. *A néhai bárány* című novellában a következőket olvashatjuk: *A szél összesöpörte az utak porát, a megdagadt Bágy hömpölygő vize, mely zúgva vágatott el a kertek alatt, mutatta, hogy odafönn...nagy jégeső volt.*

A vihar pusztítását érzékelteti a következő részlet is: *...a madárfészket is lemosta a fárul a zuhogó zápor (A kis csizmák)*. A szél nem egyszerűen csak fúj, hanem az út porát is összesöpörte jó gazda módjára, csak ebben az esetben nem a pozitív emberi tulajdonsággal ruházza fel az író, hanem vadságát szemlélteti a megszemélyesítéssel. A bágyi patak is „*zúgva vágatott el*” pusztítást hagyva maga után. A *zuhogó zápor* sem tisztított, mint gondos háziasszony, hanem pusztított.

c) Az előbbi novellarészletek is mutatják, hogy Mikszáth elbeszéléseiben fontos szerepet kap a természet. Szoros kapcsolat van ember és természet között, s az emberek életében történt változásokra is reagál a természeti környezet. Mintha **a természet és jelenségei** saját véleményt alkotnának, vagy **az emberek véleményét képviselnék**.

A Tímár Zsófi özvegysége című elbeszélésben az emberek szótlanságával állítja párhuzamba a természet részeinek magatartását Zsófi elhagyatásával kapcsolatban: *...út pora, melyben nyomuk veszett, el nem beszél, szellő nem árulja el, hol vannak, suttogó lombok nem mondják meg értelmesen, pedig arról beszélnek.*

A bágyi patak is visszafelé kezdett folyni, mikor Vér Klári megszegte hűségét fogadalmát. Ennek láttán *a szél is fölsívít bámulatában (A bágyi csoda)* utánozva a hihetetlen dolgot látó ember vagy a meglepett gyermek hangját.

d) Mikszáth **élő személyként szólítja meg a természetet**, mint élő személyről beszél annak részeiről. A következő részletek ezt mutatják: *Regényes völgyeink, ha ti megszólaltok, ha odaálltok az emberek közé igazságot tenni; Az öreg Bogát-hegy, ha kilép a ködből, a földszakadék kavicsai beleavatkoznak a jó palócok dolgába. Erdők-mezők, tavak, folyamok, nádasok zordonan beleülnek a bírói székre...; Hegyek, folyók, völgyek vették itt kezükbe ezt az osztálydolgot (A „királyné szoknyája”).* A szoros kapcsolatot ember és természet között, valamint a természet fontosságát szemléltetik ezek a **megszemélyesítések**. Mikszáth természetszeretete mutatkozik meg a természet emberi tulajdonságokkal való megjelenítésében: *...van ennek a földnek ereje, ha akarja; ...jó szívvel adja ezeket is, mint az aranyat... (A „királyné szoknyája”); Az esti szürkület lassanként leereszkedett a házakra és a füvekre. Azok legelőbb odaengedték a színüket, aztán az alakjukat (Hová lett Gál Magda?).*

Ebben az esetben is élettelen dolgok, természeti jelenségek cselekszenek emberhez hasonlóan, s szintén az ige mint szófaj kap szerepet a szemléltetésben. Az ige mellett a **melléknév** is szerepelhet a megszemélyesítés szófajaként (Szikszainé 1994: 119), Mikszáth is használja a természet megelevenítésére. A következő idézetek ezt igazolják: *...a szaladó réteket, a közeledő kenderáztatókat... (Szegény Gélyi János lovai); A Bogát meg a „Csipke” még szelídek voltak... (A „királyné szoknyája”).*

e) A természet **megszemélyesítéseiben Mikszáth az állatokat is felruhazza emberi tulajdonságokkal:**

...az olló sem akart hazudni, a szarka madár sem... (Tímár Zsófi özvegysége)

Egyik sem képes emberi hangot kiadni. Állati némaságukkal, hallgatásukkal csak erősítik, hogy nem akarnak valótlant állítani. Az ember is inkább hallgat, ha képtelen hazudni.

A következő novellarészletben a két leggyakrabban előforduló lehetséges szemléltető szófaj az **ige** és a **melléknév** együtt jelenik meg az állatok megszemélyesítése során: *A négy tüzes csődör nyugtalanul rakosgatta szép, karcsú lábait...; Megérti a négy okos állat a parádét (Szegény Gélyi János lovai).* Ezekkel az írói eszközökkel Mikszáth még elevenebbé teszi az ember élő környezetét, közelebb hozza az élővilágot, gyönyörködteti az embert.

f) A természet és az állatvilág mellett elvont dolgok, fogalmak, élettelen tárgyak is kaphatnak emberi tulajdonságokat. Ezek közül néhány a köznapi szóhasználatban is előfordul hatásosabbá téve az író szavait: *...reggelre a sors meghallgatta; ...mutatta a kalendárium; A tél a küszöbön várakozott; ...hogyan szólnak vecsernyére a majornoki harangok (Az a pogány Filcsik).*

Funkciójának leggyakrabban igével és melléknévvel, ritkán főnévvel tesz eleget a **megszemélyesítés**. Az antropomorfizálásnak többnyire ezek az eszközei, mivel ezek képesek emberi tulajdonságok, cselekvések érzékeltetésére. A **megszemélyesítés** segítségével az író megelevenít, érzékeltet, a stílust képszerűvé, a mondanivalót hatásossá emeli (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 100-101; Szikszainé 1994: 119).

1. 2. A metafora „két fogalmat téves ítélet, tartalmi összeférhetetlenség alapján azonosít” (Szikszainé 1994: 113), az azonosítás alapulhat tartalmi (külső, belső, funkcióbeli) hasonlóságon vagy hangulati egyezésem (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 90). A stilisztikai szakirodalom a **metaforákat** is csoportosítja. Az alak szerinti csoportosítás alapján megkülönböztetünk **csonka** (egyszerű) és **teljes metaforát**. Az egyszerű **metafora** csak az azonosító (kifejező) elemet tartalmazza, a teljes **metafora** viszont az azonosító elem mellett az azonosítottat is (Szikszainé 1994: 115).

A **metafora** az irodalomban a leggyakrabban használt szóképm, Mikszáth által szintén kedvelt írói eszköz. Novelláiban találhatunk **köznyelvi metaforákat**. Ezek hatása gyengébb a gyakori használat miatt (Szikszainé 1994: 118). Ilyen köznyelvi metaforák: *Őn a társadalom söpredéke; ...visszapattant arról a márványszívről; ...a drága jószág (Az a pogány Filcsik); ...a hold tányérja (A Góizoni Szűz Mária).* A **költői metaforákhoz** hasonlóan ezek is hasonlóságon alapulnak, jóval világosabb az értelmük, de ennek köszönhetően kevésbé díszítik az irodalmi művet, s kevésbé hatásosak, mint a **költői metaforák**.

A Mikszáth által alkotott **metaforák** jóval színesebbek, érzékletesebben fejezik ki az író mondanivalóját. A **csonka** és a **teljes metafora** esetében is megvan a különbség, hogy a csonka **metafora** hiányossága miatt jóval hatásosabb stilisztikai tekintetben, hiszen az olvasónak kell a hiányzó részt megtalálni, ezáltal az olvasó képzelete nagyobb aktivitást végez (Szikszainé 1994: 115).

Mikszáth-novellát olvasva feltűnik, hogy az író szívesebben használ mondanivalójának színesítésére **csonka metaforákat**:

*Egy a földtől búcsúzó **angyal**. (Az a pogány Filcsik)*

*...ki hitte volna, hogy megcsalja azt az áldott, kedves asszonyt, **két hamis szem éjszakája**, hogy annyira megfeketíti a lelkét... (Tímár Zsófi özvegysége)*

*...mappát csinált a **vármegye ábrázatáról**... (Az a pogány Filcsik)*

Kisebb számban fordul elő **teljes metafora** a választott Mikszáth-novelláskötetben:

*...a vidéket bámulta,... s messzebb **a hegyszakadékokat**, ezeket az öblös, nyitott **koporsókat**. (Szegény Gélyi János lovai)*

*Sápadt arcán kerek piros **foltok** vannak, **Szent Mihály lovának kantárkarikái**. (Két major regénye)*

A **metafora** állhat alanyi szerepben: *Kicsi a bágyi patak. A keskenyebbé vált **ezüstszalag** széles homokráját kapott (A bágyi csoda)*, de lehet állítmányi szerepű: *Olyan innen **a széles nagy ugar** a mezsgyén túl,... szakadékaival **egy mindig terjedő seb** az anyaföld testén (A „királyné szoknyája”)*, állhat tárgyi szerepben is: *ő mégis a **rózsát** sajnálta meg elébb (Péri lányok szép hajáról)*, valamint értelmező jelzőként: *a vidéket bámulta,...s messzebb **a hegyszakadékokat**, ezeket az öblös, nyitott **koporsókat** (Szegény Gélyi János lovai).*

A **metafora** két fogalmat azonosít. Az azonosítás alapja lehet:

a) külső hasonlóság:

*...végigolvassa az idéző végzést, azokat a **kacsaringós szarkalábakat** a fehér lapon... (Bede Anna tartozása)*

A betűk szabálytalan kézzel írása (főként a Mikszáth-korabeli írásmódnak megfelelően) idézheti fel az arcon a szem körüli szarkalábak, apró ráncok szabálytalan

elrendeződését. Szembetűnőbb ez a sima, fehér lapon és ennek megfelelően a sima, tiszta arcon.

...el lehetett látni messze-messze a kígyózó országúton, egészen odáig, hol már a felhők lába lóg le.

*A szép, halovány arc fölé ernyőt csinált kis kezéből, és úgy bámult arra a **nagy, titkos lapra**... (Tímár Zsófi özvegsége)*

Az égbolt hatalmas, előre sohasem tudni, milyen alakzatok formálódnak ki a hófehér felhőkből a Föld forgásának köszönhetően. Zsófi számára is rejtélyes, nem tud belőle kiolvasni semmit, ahogyan az ember sem a felhőalakzatokból.

*Olyan innen a széles nagy ugar a mezsgyén túl,...szakadékaival **egy mindig terjedő seb** az anyaföld testén. (A „királyné szoknyája”)*

A táj egységes látványát megszakító ugar barnás színe emlékezteti az író az egészséges bőr szépségét halványító, mély sebre.

*A vidéket bámulta,... s messzebb a **hegyszakadékokat**, ezeket az öblös, nyitott **koporsókat**. (Szegény Gélyi János lovai)*

A mélyen elterülő hegyszakadék idézi fel a nyitott koporsó képét, mintegy előre utalva a novella befejezésére. Mindkettő egy út végét jelenti. A hegyszakadék sem zárt, fölötte terül el az égbolt, mint a nyitott sír a koporsó fölött. Végtelenség, de ugyanakkor végérvényesség is jelen van a képben: ahogyan a koporsó oldalai zárják körbe a holttestet, a szakadékot is körbezárják a hegyek, egyikből sincs kiút.

b) Belső hasonlóságon alapulnak a következő metaforák:

*Egy a földtől búcsúzó **angyal*** – írja Mikszáth Filcsik Terka nevű lányáról. Terka erkölcsileg tiszta, mindig csak a jót akaró, lelke mélyéig igaz ember. Erkölcsileg, lelkileg tiszta lény, mint egy angyal.

Vele ellentétben áll apja, a mindig mogorva csizmadia: *Őn a társadalom söpredéke* (Az a pogány Filcsik). A söpredék valaminek a legaljasabb, piszkos, kidobnivaló része. Filcsik ilyen ember: rossz, lelkileg „piszkos”.

c) Két fogalmat **tartalmi hasonlóság** alapján is azonosíthat a metafora:

...betette erszényébe az ezüstforintosok közé a szerencsét... (Szűcs Pali szerencséje)

Szűcs Pali négylevelű lóherét talált, azt rejtette erszényébe. A lóhere szó hallatán azonnal a szerencsére asszociálunk: a lóhere saját jelentésén kívül átvitt jelentést is hordoz.

A **metaforák** stílusértéke szófaj szerint is változik (Szikszainé 1994: 116). Mikszáth novelláiban többnyire **főnévi metaforák** szerepelnek: *...ő mégis a rózsát sajnálta meg elébb (Péri lányok szép hajáról); ...a fehéres, eres foltocskák csillagoknak csókja rajtuk (Szűcs Pali szerencséje). ...a csillogó homoknak is...sehol véget nem érő füzesek a kerete (A bágyi csoda); Sápadt arcán kerek piros foltok vannak, Szent Mihály lovának kantárkarikái (Két major regénye)*. Ezek érzékletesebbé teszik a tájleírást, elevenebben láttatják a jelenségeket (Szikszainé 1994: 118).

A nyelvi adatok is mutatják, milyen sokszínű képet mutatnak a **metaforák**, sokszínűségük is hozzájárul a novellák színesítéséhez. A **metaforák** célja – az idézett novellarészletekből is kiderül – a szemléltetés, az érzelmekeltés, elevenen láttatják a jelenségeket, az embert körülvevő tájat, érzelmeket keltenek, ezeket érzékileg, komplexitásukban jelenítik meg, tájékoztatnak az alkotói szubjektumról (Szikszainé 1994: 117-118), valamint abban van nagy nyelvi-stilisztikai szerepük, hogy a két, egymástól távol eső képet felidézzék, azonosítsák (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 91).

1. 3. A metonímia két fogalom egy jelentésmezőben történő egymásra vonatkoztatása, érintkezése. Ez az érintkezés lehet időbeli, térbeli, anyagbeli, de kapcsolatuk alapulhat ok-okozati érintkezésen is. A fogalmak általi megnevezés segítségével teremt feszültséget megmozgatva az olvasó, hallgató képzeletét, ebben rejlik hatása, valamint abban, hogy mindezt felhasználva mutat a lényegre (Szikszainé 1994: 123). Célja a sejtetés (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 108-109).

A falu gyermeke (A kis csizmák) – nek hívják a falusiak az árva gyermeket, akinek nincs se anyja, se apja. Az ok-okozati összefüggésen alapuló szókép esetében az olvasó tudása, képzelete fejtheti meg a kapcsolatot. Apró feszültséget teremt a hatásos megnevezés, elindítva a további találgatásokat a megnevezettel kapcsolatban, s felkelti az író ennek segítségével az olvasó figyelmét a történet folytatásával kapcsolatban.

1. 4. A szimbólum az egyik leghatásosabb szókép. A **jelkép** valamely gondolat, eszme, érzelmek jele (pl.: béke – galamb, házastársi hűség – gyűrű, zöld ág – élet, szeretet – piros szív stb.) (Szikszainé 1994: 123).

A lírában sem gyakori, a prózában még kevésbé. Mikszáth a népköltészet virágneveiből veszi kevés szimbólumát. Gyakran kerül elő elbeszéléseiben a **piros rózs**a, például a *Péri lányok szép hajáról* című novellában: *a rózsát sajnálta meg előbb. Ő Kata, akinek az életerőtől pirosodik arca, nem úgy, mint beteg, haldokló testvééré. A rózsa lehet az életerő, az élet **jelképe** Mikszáth novelláiban.*

Egy másik novellában a **fehér liliom** jelenik meg: *...ha fehér liliom volt előbb, olyan most a szegénytől, akár a bíbor (Bede Anna tartozása)*, az erkölcsi tisztaságot jelképezi. A lelki, erkölcsi tisztaság Bede Erzsébet tulajdonsága, amit az író ezzel a trópusal szemléltet.

A szimbólum konkrét és absztrakt síkot, képi és szimbolikus tartalmi jelentést kapcsol össze. A jelentések közötti megfelelés gondolati síkon közelíthető csak meg (Szikszainé 1994: 123). A szimbólum célja nem a megértés segítése, hanem a sejtetés (Fábián – Szathmári – Terestyéni 1958: 106).

2. Megtalálható Mikszáth novelláiban a **hasonlat** is mint szemléltető eszköz. A **hasonlat** azonban nem szókép, de a trópusokhoz hasonlóan a szemléltetés, érzelmek, hangulatok érzékeltetése a szerepe. A **hasonlat** két fogalmat közös tulajdonság alapján vet össze, állít párhuzamba, miközben az elemek megőrzik addigi önállóságukat. Alakilag könnyen felismerhető: legtöbbször *mint*, ritkábban *akár* kötőszó jelöli, (régebben a *-ként* toldalék jelezte jelenlétét) (Szikszainé 1994: 127-128).

A **hasonlat** segítségével **külső tulajdonságok érzékeltetése** a célja Mikszáthnak a következő novellarészletekben:

Az egyik, aki ott állt, olyan piros, mint a rózs, a másik, aki ott nyög, olyan fehér, mint a liliom. (Péri lányok szép hajáról)

Péri Judit arcszíne olyan, mint a piros rózsa szirma. A lázas ember arcszíne ilyen, ellentétben Katával, akinek arca az egészségtől fehér.

Terka ott feküdt haloványan, mint a letört liliom, hosszú, fekete szempillái lecsukva, lábai a híres tulipános bundával betakarva. (Az a pogány Filcsik)

A szituáció azonos az előzővel: Terka betegen fekszik ágyában. A sápadt fehér arcbőr emlékeztet a liliom hófehér szirmaira, s a beteg, gyöngye lány is olyan törekeny, mint a liliom.

Az ínye is akár a rózsa. (Két major regénye)

Az egészséges ajkak színét szokták hasonlítani a rózsa színéhez, de az íny túlságosan piros színe természetellenes. A *Két major regénye* haldokló Gyurijának piroslik így az ínye. A hasonlóság az íny és a virágszirom piros színén alapul.

Imre a Bogát-hegyet kapta. Éppen olyan púpos a jószága, mint a háta. (A „királyné szoknyája”)

A hegy púpos hátra emlékeztető alakja és gazdájának külseje alapozza meg a **hasonlatot**. A hegyvidék domborulatai és a görbe, púpos ember alakja vetítődik egybe, mindkettő ugyanolyan vonalat rajzol a térben, csak más arányokkal. Jóval negatívabb külső tulajdonság lenne ez, ha Mikszáth nem enyhítené ezt a hasonlat képanyagának segítségével.

Mudrik arca vörös lett, mint a skarlátposztó. (A „királyné szoknyája”)

A meglepetéstől, szégyentől színt váltó arc válik hasonlóvá a vörös színű posztóhoz. Ahogyan a vörös anyagrezecskék megtöltik a posztót, a vér megtölti színnel Mudrik arcát.

A törekeny, még fiatal völegényről írja Mikszáth:

... a legényke is nyúlánk, jó növésű, mint a rozmaringszál... (A gyerekek)

Ez a virág hosszúra növő, de ugyanakkor törékeny is. A legény fiatal, ennek következtében testalkata még gyengécske, s ez adja a törékeny növénnel való összehasonlítás lehetőségét.

Az ember belső tulajdonságait is lehet érzékeltetni a hasonlat segítségével, ahogyan Mikszáth is teszi:

A szőke asszonyok olyan szelídek, olyan jók, mint a bárányok. (Timár Zsófi özvegysege)

A bárány a szelídség, az ártatlanság jelképe. Mikszáth szerint a szőke asszonyok is ilyenek: nyugodtak, alapvetően a jót akarják, ezen alapulhat az összehasonlítás.

De Filcsik, mint a szerelmes férj, észre sem veszi... (Az a pogány Filcsik)

A szerelmes ember is rózsaszín ködön át látja a világot és az embereket, csak a szépre és a jóra nyitott. Az ezekkel ellentétes dolgokat, tulajdonságokat észre sem veszi a másik emberen. Filcsik is ilyen módon viselkedik, csak ő az embereket sem veszi észre. Ő nem a szerelem miatt, hanem saját maga miatt figyelmetlen, nem is akar figyelni önmagán és bundáján kívül másra.

Az emberi mozdulatot, cselekvést szemléltet az író a hasonlat segítségével:

...és lehajtotta szép fejét, mint a búzakaralász a sarló alá. (Péri lányok szép hajáról)

A mezőgazdasági gépek elterjedése előtt kézzel arattak a falusiak. Ahogyan az arató lehajtja kezével a kalászkok fejét, hogy csomóba fogva levágja a sarlóval, úgy hajtja le Péri Kata is fejét, hogy levághassa szőke haját az ollóval, és testvérén segítsen. A lehajtás mozdulatának hasonlósága, s talán a búzakaralászkok és Kata hajának színe is alapja a párhuzamnak.

A fázó ember hirtelen mozdulattal rezzen össze álmában. A kocsonya, ha hirtelen megmozdítják, hasonló pillanatnyi mozgást végez, aztán visszatér nyugalmi állapotába. A gyors, alig észrevehető mozdulaton alapul az összehasonlítás:

Arcuk, különösen a gyereké, már most is kék a hidegtől, s parányi tagjaik reszketnek, mint a kocsonya. (Az a pogány Filcsik)

*...ki nem csap az a patak, s **ki nem önti a bodokiakat, mint az ürgét...**(A néhai bárány)*

Faluhelyen ismert és alkalmazott eljárás az ürgeöntés. Ekkor színültig öntik az ürgelyukat, hogy így kényszerítsék az ürgét lakóhelye elhagyására. Árvíz esetén is ez áll fenn, csak elszenvedője az ember: ha előnti házát a víz, menekülnie kell, el kell hagynia házát, nincs menekvés. A két élőlény élethelyzetének azonossága a párhuzamba állítás alapja.

A *Hová lett Gál Magda?* című novellában az ember mozgását, pontosabban a lányok mozgását hasonlítja a páva mozgásához Mikszáth:

*...nyíllal a szemükben **úgy húzódnak át, mint a pávák.** (Hová lett Gál Magda?)*

A páva kecsesen lépeget, lassan mozog, hogy minden mozdulata méltóságteljes legyen, hogy minél jobban elbűvölje csodálóját. A fiatal lányok is a legények előtt odafigyelnek minden mozdulatukra, jóval kecsesebben mozognak.

De nemcsak emberi tulajdonságokat, cselekvéseket lehet a **hasonlat** segítségével lefesteni, szemléltetni. Mikszáth a környezet, a természet, természeti jelenségek meglevenítésére, szemléltetésére is használja ezt a stiláris eszközt.

Az égbolton található különböző nagyságú és alakú felhők képzete emlékezteti az író a fehér lapon olvasható különböző alakú betűk sokaságára:

*...a nagy titkos lapra, amelyről, **mint egyes betűk bontakoznak ki furmányos szekerek, utazó városok, vándorok...**(Timár Zsófi özvegyége)*

*Körös-körül **a fű, mintha arany hímmel lenne kivarrva, a Judit hosszú haja csillogott rajta.** (Péri lányok szép hajáról)*

A táj szépségét még fokozza a fűszálak között szétszórt aranszínű szőke hajszaalak csillogása. A csillogó kép emlékeztet az aranszínű hímezőcérnával díszített kézimunkára: a hajszaalak itt-ott hevernek a fűszálak között, olyan vékonyak, mint a szövet szálai között díszelgő arany cérnaszálak.

A **táj** kevésbé szép részeinek **bemutatására**, rútságának érzékeltetésére, is használja Mikszáth a **hasonlatot**:

Olyan innen az a széles nagy ugar a mezsgyén túl, mint egy odacsapott csúf folt valami ünnepi köntösön... (A „királyné szoknyája”)

A kellemetlen **időjárás jeleit** is képes az író **szemléltetni** a hasonlat segítségével:

...bár az ég morcos, borús még, akár a Bizi apó arca... (A kis csizmák)

A gondterhelt emberi arcon látható sötét foltokra emlékeztetik az író a vihar utáni égbolt sötét felhői.

A szemléltetett természeti jelenség negatív hangulatát oldják az író szavai a következő novellarészletben:

Köd gömörödik a sár fölött, átlátszó és fehéres, mint a muszelinruha. (A kis csizmák)

A köd áttetsző légiességét hasonlítja a könnyű anyagú ruhához, amely ugyanolyan világos, áttetsző, mint a vihar után felszálló köd.

A felsorolt nyelvi adatok alapján is látható milyen színes és érdekes az a képanyag, amelyből Mikszáth hasonlatait építi.

„Mikszáth stílusának elevenségére, plaszticitására, képeinek bőségére, elevenségére legjobb példák hasonlatai, melyekben alakjait, jeleneteit s a jellemzett állapotokat az ember-, állat-, növény-, ásványvilág minden zeg-zugából összeszededgette” (Rubinyi 1910: 69).

3. Az alakzatok

„A klasszikus és a modern retorikák (és stilisztikák egy része) az alakzatot mint kodifikálódott nyelvi sémát olyan átalakító eljárás eredményének tekintik (vö. Lausberg 1960, Fónagy 1963, Fónagy 1970, Vígh 1977, Szabó G.-Szörényi 1988, Fónagy 1990, Bencze 1996, Gáspári 1966), amelynek során az elbeszélő vagy az író bizonyos kommunikatív hatásszándékainak megfelelően eltér a normatívnak tekintett kifejezésformáktól” (Czetter 2001b: 7). „A stilisztikai alakzatok a hangtani, szókészletteni, alak- és mondattani jelenségeket is felhasználó olyan szerkesztésmódok, amelyek egyszerre töltenek be stilisztikai és szövegszervező (kohéziós) szerepet” (Rác – Szathmári 1983: 349).

Szathmári az alakzatok esetében a következő **funkciókat** sorolja fel egyik munkájában Czetter gondolatait is felhasználva:

- „az alakzatok értelmet hordozó nyelvi egységek, amelyek nem kívülről rátétként, netán díszítésként tapadnak a gondolatra, hanem annak lényegéhez tartoznak” (Czetter 2001a: 128);
- leggyakrabban a nyomósítás a szerepük, de emellett az érzelmi hatás (tréfa, irónia, gúny) és a fokozás is lehetséges szerepük;
- egy-egy alakzat szerkezeti, kompozíciós elvvé válhat a műben, a műfaji formát is befolyásoló tényező lehet, így a globális kohéziót is biztosítja;
- az alakzatok „reprezentálhatják azt, ami az író, költő gondolkodásának a lényegi és állandó velejárója...” (Czetter 2001a: 118);
- több alakzat alkalmazása lüktetővé, melodikussá teheti a művet, mindez a szövegdinamikához, a prózaritmushoz, a szöveg zeneiségéhez járul hozzá;
- a retorizáltság elemei (Szathmári 2002: 15).

Az alakzatok egymáshoz való elhelyezkedéséről a kutatók eltérő nézeteket vallanak. Czetter ezt írja: „az alakzatok viszonyrendszere nem feltétlenül hierarchikus, hanem inkább egyenrangú, egymást erősítő, kiteljesítő” (Czetter 2001a: 118). Gáspári viszont a következőt állítja: „... az alakzatok fölé-, alá- és mellérendeltsége létezik” (Gáspári 2001: 13). Egy-egy alakzattípus kiemelkedhet, rendező elvvé válhat a műben, felhasználhat „részalakzatokat”; az író, költő egyszerűen ötvözheti az alakzatokat (Szathmári 2002: 15).

Mikszáth novelláiban a következő alakzatok az uralkodók: **ellentét, ismétlés, felsorolás, halmozás, részletezés, párhuzam, túlzás, fokozás.**

3. 1. Az ellentét

Az **ellentét** a romantika korában igen kedvelt stílus eszköz volt (Szathmári 2002: 17). A nyelvi jelenségekben megjelenő ellentéteket a legcélravezetőbb szerkezeti felépítésük és terjedelmük szerint osztályozni (Szathmári 2002: 16).

„A mondaton belül az ellentét magva leggyakrabban különböző szófajú antonimák szembeállítására. Ezek stílus hatása függ a szófajtól és attól, hogy milyen mondatrészek (alany, és állítmány, alany és tárgy, két állítmány, jelző és jelzett szó stb) között jelentkezik az ellentét (Szathmári 2002: 16).

Mikszáth novelláiban az **ellentét** gyakran **előfordul mondaton belül:**

– **szavak szintjén:**

*...ezek a picike, **gyenge** füvek **erősebbek** az embereknél...(A „királyné szoknyája”)*

Ebben a mikszáthi mondatrészletben az **oximoron** jelenik meg. A szavak jelentésében ragadható meg az **ellentét**: az ember mennyivel nagyobb élőlény egy apró fűszálnál, a gyenge (de hajlékony) fűszálak mégis sok mindent átvészelnek (pl.: vihar), így erősebbek az embernél.

Egyértelmű az ellentét a **savanyú – édes**, az **alant – magasbra**, valamint a **fehér – fekete** ellentétpár esetében:

*...a **savanyú** víz az oka sok **édes** találkozásnak...(Hová lett Gál Magda?)*

Az alakzat egyik tagja (**savanyú**) konkrét jelentésével, másik tagja (**édes**) átvitt jelentéssel van jelen.

*...mintha valami **fehér** lepke vergődne a **fekete** éjben. (A bányi csoda)*

Az ellentétpár mindkét tagja konkrét jelentésű.

*Mert minek jár **alant**, aki **magasbra** termett. (Hová lett Gál Magda?)*

A szembeállítás alapja térbeli ellentét, de az ellentétpár második tagja értelmezhető áttételesen is: többre hivatott, többre képes.

– **a szintagmák szintjén:**

*Mióta férfhez ment, csak a mosolyát láthatni. Azelőtt a **boldog mosolyát**, most a **fájót** (Tímár Zsófi özvegysége)*

Ennek az ellentétnek az a különlegessége, hogy Mikszáth időhatározó-szókkal is erősíti: **azelőtt – most**. Ezzel Tímár Zsófi múltbeli és jelenkori érzelmi állapotának ellentétét hangsúlyozza, valamint a hatást fokozza az ellentét második elemében a hiány: csak a jelzöt jelöli, a jelzett szó elmarad.

Az **ellentét túlnőheti a tagmondat kereteit**, ellentét állhat fönn **tagmondatok azonos mondatrészei között**:

*Nézték egy darabig, hogy majd csak előbukkan a kanyarodónál, de **meg nem láthatták**; **Nem volt** abban a ládában egy veszett garas sem, hanem (ma már tudjuk) **benne volt** a szép majornoki Baló Ágnes kelengyéje. (A néhai bárány)*

Szintén túl nő az **ellentét** a tagmondat keretein **túlzást** is magában hordozva:

*Minden élet **előlről kezdődik** benne. Csak az az **egy sorvad**. (Két major regénye)*

„A **mondatrészek között**, illetve kisebb-nagyobb szövegrészben előforduló **ellentétek** stílushatása függ attól is, hogy a mondatok egymásutánja milyen konstrukciótípusokban megy végbe” (Szathmári 2002: 17).

Az ellentét áthathatja az egész művet is. „Az egész művet átható, a mű alapstruktúráját jelentő ellentét – valójában ellentétsorozat, ellentétezés – könnyen észrevehetően feltűnhet már a mű szerkezeti felépítésében, (...) lehet azonban rejtettebb is...” (Szathmári 2002: 17). Az egész művet átható ellentét kiváló példája Mikszáth *A néhai bárány* című novellája, amelyben ellentétsorozatokat fedezhetünk föl (a Baló család és Sós Pál uram társadalmi helyzete, erkölcsi tulajdonságok ellentéte, földrajzi ellentétek [lent-fönt] stb.), vagyis a szerkezetben sem marad rejtve az ellentét (Szabó 1988: 246-258).

Fontos **funkciója az ellentétnek az értelmi és érzelmi nyomatékosítás** (Szikszainé 1994: 136), de emellett **szövegszervező** elvként részt vesz az alapstruktúra létrehozásában, eszköze a dinamikus ábrázolásmódnak, más stiláris eszközökkel (pl. a paralelizmussal, az ismétlésfajtákkal) bizonyos ritmust, melodikus jelleget visz a szövegbe, és így **hozzájárul a prózaritmus létrejöttéhez** (Szathmári 2002: 17). „Az ellentéttel együtt jelentkezhet továbbá az ismétlés, a halmozás, a felsorolás stb., de a szervező, mondhatnánk: vezéralakzat az ellentét és a paralelizmus marad, nem utolsósorban azért, mert a műben szereplő tények, megállapítások közötti összefüggések megvilágításához elsősorban ezek járulnak hozzá” (Szathmári 2002: 17).

3. 2. Az ellentétnél jóval nagyobb számban és formában jelenik meg az **ismétlés** Mikszáth novelláiban.

Nagyon gyakori a **szóismétlés**, aminek **szerepe** többnyire a **mondanivaló nyomatékosítása**:

...a törvény törvény... (Bede Anna tartozása)

Visszajön. Ó, bizonyosan visszajön. (Tímár Zsófi özvegyése)

*Visszaküldték volna? **Lehetetlen, lehetetlen...** (Szűcs Pali szerencséje)*

*...**hosszú, hosszú** idő telt el...(A Góizoni Szűz Mária)*

*A csengettyűk mind **közelebb, közelebb** szólnak. (Két major regénye)*

*...hiszen **szép, szép** a menyasszony... (A gyerekek)*

*...megszoktuk az **édes vizet**, hát isszuk az **édes vizet**... (Hová lett Gál Magda?)*

***Három** nap, **három** éjjel járt a malom, megfogyott az őrlőni való meg az őrlő. (A bányai csoda)*

A szerkezetismétlés során nem a szavak ismétlődnek, hanem csupán elhelyezkedésük módja:

*...**se a bárány, se a láda**... (A néhai bárány)*

***Ezek a kedves kis portékák, ezek a szőke asszonyok** olyan szelídek, olyan jók, mint a bárányok. (Tímár Zsófi özvegyése)*

*...**megjelenésében báj, mozdulataiban kecs, szoknyája suhogásában varázs.** (Bede Anna tartozása) – a fordított szórend emeli a stiláris eszköz stilisztikai hatását.*

Teraszos szerkezet is színesíti a novellákat:

*...leesett a tekintete a felesége **szép piros arcára, hófehér keblére, hófehér keblén a két mályvarózsára**... (Szegény Gélyi János lovai)*

Ebben a szerkezetben a tagmondat vége és a következő tagmondat eleje azonos (csupán a ragok nem azonosak).

...ebből aztán bosszúság lesz, bosszúságból harag, haragból gyűlölség. (Két major regénye)

Ebben a novellarészletben a **teraszos szerkezet** egyben fokozást is jelöl, így nagyobb az alakzat teremtette feszültség, hangsúlyosabbá válnak elemei.

3. 3. A párhuzam azonos vagy hasonló felépítésű gondolatok egymás mellé helyezését jelenti (Szikszainé: 1994: 133):

...meg kell keresni a keblében, ki kell gombolni a pruszlik felső kapcsát...(Bede Anna tartozása)

Az egyik, aki ott áll, olyan piros, mint a rózsza, a másik, aki ott nyög, olyan fehér, mint a lilium. (Péri lányok szép hajáról)

...holló, varjú lesz megsiratója, a temető árka lesz pihenő ágya. (Az a pogány Filcsik)

Mit suttognak az eperfa levelei, mit döngenek a méhek (Két major regénye)

...aranyrácsból etetnék rózsza levelével, ezüstvályúból itatnák a góizoni szent kút vizéből... (Szegény Gélyi János lovai)

A **szóismétlés** funkciója inkább a mondanivaló hangsúlyozása, a nyomatékosítás, a szerkezetismétlésnek és a párhuzamos szerkesztésnek a prózaritmus megteremtésében van véleményem szerint fontos szerepe (Szikszainé 1994: 130-134).

3. 4. A felsorolás nem rokon értelmű, de azonos mondatrészi szerepű szavak egymás mellé helyezése (Szikszainé 1994: 135):

Gerendák, ajtók és mindenféle házi eszközök úsztak a hullámokon, szakajtó, zsup és ablaktábla. (A néhai bárány)

A felsorolással az író a víz mindent elragadó hatását **szemlélteti**.

A füzesek, a sás, a mogyorófabokrok reszketve hajtják le fejeiket, s gúnyosan suttogják: fölfelé folyik a bági patak! (A bági csoda)

A „csoda” láttán a természet részei is véleményt nyilvánítanak.

Erdők-mezők, tavak, folyamok, nádasok zordonan beleülnek a bírói székbe... (A „királyné szoknyája”)

A felsorolással a természet változatosságát **érzékelteni** Mikszáth.

...prüszkölve, ziháló orrlyukkal, aprózó táncban indultak ki az udvarból. (Szegény Gélyi János lovai)

A felsorolás alakzatával Mikszáth képes élőlények (lovak) mozgását szemléltetni.

...benne volt a szép majornoki Baló Ágnes kelengyéje: három perkál szoknya, négy szélből az egyik, hat olajos kendő, nyakba való kettő, ezüstcsatos mellény, tíz patyolatingváll s azon felül a mente meg egy rámás csizma, újdonság, még a patkó se volt ráverve. (A néhai bárány)

Ebben a novellarészletben is **a részletezést szolgálja** a felsorolás.

A felsorolás segítségével az író **jellemzést adhat** szereplőiről:

Cifrán kiöltözve, ropogós szoknyában, begyesen, kacéran, nyíllal a szemükben úgy húzódnak át, mint a pávák. (Hová lett Gál Magda?)

Nemcsak külső tulajdonságok, hanem emberi hang érzékeltetésére is alkalmas ez az alakzat:

Aztán egy cserepes, nyöszörgő, köhécseléstől kísért hang felelt, ki tudja mit, nem lehetett megérteni. (Szegény Gélyi János lovai)

A **felsorolás** ezekben a Mikszáth-novellarészletekben többnyire a részletezést, a több oldalról való szemléltetést szolgálja (Szikszainé 1994: 135).

3. 5. A halmozás a felsorolással ellentétben azonos szófajú és grammatikai funkciójú szavak egymás mellé helyezését jelenti az érzelmek és a jelenségek árnyaltabb kifejezésének szándékával (Szikszainé 1994: 136):

***Súgtak, búgtak, hogy (...)** ennyi meg annyi tömérdek régi ezüsttallér volt a ládában. (A néhai bárány)*

*...mert **a kedves, az édes** Cukri... (A néhai bárány)*

*...**lassan, lomhán** forgott az ólomkarika. (Bede Anna tartozása)*

*...egy odacsapott csúf folt valami zöld ünnepi köntösön, **szemet bántó, szomorú...** (A „királyné szoknyája”)*

*A szürkület azonban még barnább lett. Magdát is **eltakarta, beburkolta.** (Hová lett Gál Magda?)*

A szinonim szavak használata teszi lehetővé ezekben a nyelvi adatokban is az árnyalt és minél hatásosabb kifejezést a jelenségek érzékeltetésére: az idő nagyon lassú múlását szemlélteti az író az ólomkarika lassú, lomha forgásával, finoman érzékelteti Gyócsi Eszter örökségének értéktelenségét, de ugyanilyen érzékletesen írja le Gál Magda eltűnését is.

3. 6. A felsorolással rokon alakzat a **részletezés**, vagyis a mondanivaló aprólékos, részletes kibontása (Szikszainé: 1994: 136):

Minden érezte az Isten közeledő látogatását: a libák felriadtak éji fekhelyeiken, és felrepülve gágogtak, a fák recsegve hajladoztak, a szél összesöpörte az utak porát, s haragosan csapkodta fölfelé. A Csőkéné asszonyom sárga kakasa fölszállt a házfedélre, és onnan kukorikolt, a lovak nyerítettek az istállóban, a juhok pedig egy csomóba verődve riadoztak az udvarokon. (A néhai bárány)

Látszik a nyoma mindenfelé, a fák gallyai le vannak tördelve, faleveleken, fűszálakon esőszemek csillognak, a templomsoron a nagy garádban, zuhog a víz. (A kis csizmák)

Nem is csoda, csövestől éri a veszedelem. A lánya meghal, ökrei felfújódnak, csüre, asztagja megég, lovait elhajtják a szegénylegények. (A is csizmák)

...egy mennyei látomány, egy nő: vakító fehér arc, aranyos szőke haj egész vállára omlik, bánatos kék szemek... (A Góizoni Szűz Mária)

3. 7. A túlzás stilisztikai hatását azzal éri el, hogy a jelenség mértékét felnagyítja:

Minden érezte az Isten közeledő látogatását... (A néhai bárány)

Az „Isten közeledő látogatásán” viharos esőzést kell érteni. Köztudott, hogy az állatvilágban vannak élőlények, melyek megérik a nagyobb esőzések közeledtét, ezért „túlzás” azt mondani, hogy „minden”.

3. 8. A fokozás elemei egymáshoz képest mutatnak értelmi vagy érzelmi többletet:

*És a nagy némaságban csak mintha **messze, nagyon messze** csikordult volna egy kulcs a zárban. (A bágyi csoda)*

Ebben a nyelvi adatban a fokozás helyhatározószót (*messze*) és a fok- és mértékhatározó-szót (*nagyon*) + a helyhatározószó megismétlését tartalmazó szerkezettel valósul meg: a megcsikorduló kulcs hangja ezáltal nagyon távolinak, alig hallhatóknak tűnik, mintha nem is valódi hang lenne.

Valamennyi alakzat élénkíti, díszíti a stílust, fokozzák az érzelmi-értelmi hatást (Szikszainé 1994: 129).

4. A közbevetés

A Magyar grammatika kisebb alfejezetben szól a mondattól elkülönülő szervesen előrevetésekről, **közbevetésekről** és hátravetésekből. A mondattól való elkülönülést jelzik a mondatfonetikai eszközök beszédben, írásban pedig az írásjelek (pl.: vessző, vesszőpár, gondolatjel, gondolatjelpár, zárójel), ilyen módon elkülönülhetnek a mondattól szavak, szó szerkezetek, mondatok. „A mondattól elkülönülő szervesen részek nem grammatikai, hanem kommunikatív szemantikai kapcsolatban vannak csak a mondatokkal, ilyenkor a **közbevetés**, a hátravetés és az előrevetés gyakran a kettős közlés eszköze” (Keszler 2000: 551-552).

Hadrovics a közbevetést így jellemzi: „A *mert*-tel bevezetett mondat lehet olyan lazán csatlakozó, hogy sem okot, sem magyarázatot tulajdonképpen nem tartalmaz, hanem szinte az előzményektől teljesen független gondolattal viszi tovább a közlést, vagy mellékes megjegyzésként a fő gondolatba ékelődik. Az ilyen laza csatlakozást írónk gyakran külső eszközökkel is szemléltetik, a mondatot zárójelbe teszik, mint pl. igen gyakran Mikszáth...” (Hadrovics 1969: 347).

„A közbevetések megszakítják az elbeszélés linearitását, magyarázatok, általánosítások, értékítéletek, kommentárok, reflexiók épülnek be a történetmondásba vagy a szereplők egyenes idézet formájában közölt >beszédébe>” (Raisz 2005: 15).

A közbevetés mint alakzat „az írás vagy a beszéd folyamatát megszakító szó, kifejezés, mondatrészlet, mondat, amellyel az író közelebbről magyarázza, kiegészíti vagy részletezi mondanivalóját” (Raisz 2005: 13).

4. 1. A Mikszáth novelláiban található **közbevetéseket** Raisz funkció szerinti csoportosítása alapján mutatom be (Raisz 2005: 17 – 18):

1. Személyes attitűdöt kifejező, személyközi viszonyok megteremtését, az interakció fenntartását szolgáló, azaz interaktív funkciójú közbevetések:

a) A beszédpartnerre irányuló közbevetés:

Hanem hát azt mondja őkegyelme, hogy ott volt ugyan, de színét se látta a jószágnak, ami úgy is van akkor, ha olyan módos, tekintélyes ember állítja, aki már az

idén is kevesellte a mezőbírói hivatalt, mert öreg bíró lesz, ha élünk, esztendőre ilyenkorra. (A néhai bárány)

Az írói közbevetésben érezhető egy picike cinizmus. A történet befejezését ismerve ez még inkább érvényes. Az írói közbevetés a beszélő szavahihetőségét kérdőjelezi meg.

*– Megvan - e a bárány? – kérde Ágnes fojtott hangon. **Jaj, dehogyan merné a ládát kérdezni előbb! Még tán el is ájulna, ha hirtelen azt hallaná, hogy megvan.** (A néhai bárány)*

Együttérzés, sajnálkozás érződik az író szavaiból, s a közbevetés a közösség véleményét is magában hordozza.

b) A beszélő személyes attitűdjét kifejező közbevetés:

*Ámbátor, ha már szóba esett az a bárány, **mégis furcsa dolog**, hogy míg a felsővégen mindenki tud róla, Sós Pálék kertjénél egyszerre nyoma vész, az alsóvégiek közül már nem látta senki. (A néhai bárány)*

Az író szavai ebben az esetben is nemcsak a saját, hanem a közösség véleményét is képviselik. A rövid esetismertetésbe észrevétlenül szövi bele gondolatait, véleményét Mikszáth.

*Ágnes majd kisírja két ragyogó szemét, **pedig legalább ő vigasztalhatná azt a szegény Borcsa gyereket**, kinek a báránya veszet el gonoszul, a tarka Cukri bárányka, akivel együtt játszott, együtt hált...Jó, hogy a cudar Bágy elöntötte a rétet is; ...úgy sincs már, aki selyem füvét megegye, mert a kedves, az édes Cukri odalett...(A néhai bárány)*

A novella történetét, szövegét ismerve világos ez az írói közbeszólás: az anyátlan Borcsa vigasztalásra szorul, s ezt a vigasztalást az író szerint az önmagát és házasságát sirató Ágnestől kaphatná meg.

2. Az információátadásban való szerep, azaz kognitív, tranzaktív funkciójú közbevetések:

a) A mondanivaló pontosítására irányuló közbevetés:

Nem volt abban a ládában egy veszett garas sem, hanem (ma már tudjuk!) benne volt a szép majornoki Baló Ágnes kelengyéje: ..., még a patkó se volt ráverve. Szegény Baló Ágnes, benne volt abban a ládában mindene! (A néhai bárány)

A falusiak által terjesztett alaptalan szóbeszédet helyesbíti az író, s a közbevetés ennek igazolását szolgálja.

Többet ér az az egy rét a Gyócsi család minden jószágánál.

De hova beszélek a Gyócsi családról, mikor tudvalevő, hogy Gyócsi Istók halála után... (A „királyné szoknyája”)

Nyolcéves innen-onnan, s még nem volt ki soha a faluból, nagyon anyás...vagy mit is beszélek, hiszen rég nincs már anyja szegénynek! (A néhai bárány)

Ebben a két novellarészletben önmagát javítja ki Mikszáth a tőle megszokott természetes, élőbeszédet felidéző szóhasználattal.

De a Bágy kegyetlen. (Ámbátor sokszor füstölög a Bogát is, hátha az húzza le neki a felhőket?) A Bágy négy álló évig... (A „királyné szoknyája”)

A közbevetés a megszemélyesítés játékoságával oldja az előző mondat szavainak negatív jelentését.

b) A mondanivaló kiegészítésére irányuló közbevetés:

Gerendák, ajtók és mindenféle házi eszközök úsztak a hullámokon, szakajtó, zsup és ablaktábla. (Egész házakat mosott el a víz valahol!) Azután jött egy petrence, utána pedig valami négyszögletes tuskót gurítottak a habok... (A néhai bárány)

*Szép patyolatgyapjas, két fekete folt van a hátgerincén, piros pántlika a nyakában.
Nagyon szerethette valahol valaki! (A néhai bárány)*

...nyomban nekiestek a gyanúsítással Sós Pálnak: csak ő húzhatta ki, senki más, a ládát! Hanem 'iszen, az Isten nem alszik, rossz tűz el nem alszik, nem marad ez annyiban.

Kerül annak gazdája akárhonnán! (A néhai bárány)

- Mi járatban vagy, gyermek? – kérdi az elnök közönyösen. (Az ilyen merev, szigorú hivatalnoknak sincs érzéke semmi iránt.) (Bede Anna tartozása)

...amit a szeretője miatt elkövetett. (Mert nagyon szerette azt a Kártony Gábort, miatta keveredett bűnbe.) Azt gondoltuk, hát...(Bede Anna tartozása)

A „falu gyermeke” (úgy hitták a szelíd képű, anyátlan-apátlan fiút) ott guggolt az udvar közepén a lekvárfőző katlan mellett, ami igen irigylendő állapot volt rá nézve, mert nemcsak a lábait melengethette a tűznél (csípős az idő egy kicsit), hanem a jószívű Böngér Panna a kóstolást is engedte. (A kis csizmák)

*Látták Csoltón, sőt még Bodokon is, körülbelül éjjélre vitte odáig a haragos folyó.
No, ha ez úgy igaz, nem lehetett más, mint a Baló-lányok kincse! (A néhai bárány)*

...tulajdonképpen nincs is bundája, s talán nem is volt soha.

Márpedig volt. A gőzoniak (mert a Bágyon túlról költözött mihozzánk) nagyon jól emlékeznek rá, kivált az öregebbek. (Az a pogány Filcsik)

Amint egy délelőtt a dohánypalántát öntözne nagy gonddal (ha megjön a gazda, legyen mit füstölnie a télen), ragyás öregasszony lépett az udvarra: üzenetet hozott. (Timár Zsófi özvegyisége)

Mert úgy volt az... mindenki emlékszik. Sokszor negyven-ötven boglya is lett a „királyné szoknyáján” (amint a Gyócsi had híres réjét hívják), mert olyan széles rétek az a rétek között, mint amilyen széles a királyné viganója lehet (kivált vasárnap) a többi közönséges szoknyák között. (A „királyné szoknyája”)

*Amilyen pirulós, szégyenlős, **hisz gyerek még a Magda**, bizony csoda esett, hogy úgy egyszerre rákapott a kúthoz való járásra. (Hová lett Gál Magda?)*

Ezek a közbevetések Mikszáthot a közösség egyik tagjának szerepében tüntetik fel. A közösség véleményét, a jólérsétségs látszatát hordozzák magukon. Mindezek mellett és az előbbieknél köszönhetően Mikszáth szavainak igazságtartalma megkérdőjelezhetetlen, a tartalom valóságghú.

c) A közölt tartalomhoz való viszony kifejezését szolgáló közbevetés:

*A gazdák barázdákban eresztették le a folyóba az esővizet. **Csak aztán vissza ne térjen többedmagával!** (A néhai bárány)*

*...ott a hálaadó misén is csak addig pihentek, míg az imádságos könyvek leveleit nyálazták, ahol pedig az Úr kímélő kegyelmét kellett volna megköszönni, amiért nem sújtotta a falut...**de amennyi itt a rossz nyelv, százan is kinyújtják lapátnak, hogy a mások becsületét hordják el rajta.** (A néhai bárány)*

*Súgtak, búgtak, hogy **(ugyan ki szopja az ilyeneket az ujjából)** ennyi meg annyi tömérdék régi ezüsttallér volt a ladában.*

***Ami igaz, igaz, lehet az öregnek is tarka macskája,** mert a „nagyitalú” Mócsik György, a gózon szücs olyasfélét mondott a minap itt jártában, hogy ebben a dologban, ha nem volna lakat a száján?...**Ki tudhatja hát? De az már egyszer mégis bolond beszéd, az ezüsttallérokról.** (A néhai bárány)*

De nem ment semmire, sőt még a tetejébe meg is betegedett, kocsin kellett érte menni Bodokra.

Lám, hát hiába volt az Ágnes útja is. Nem segített sem a hatalom, sem a furfang. A gonoszok ereje nagyobb ezeknél.

Hanem ha tán elindult volna az igazság, nem álrühában, nem pallossal, hanem csak pusztá kézzel?...

*Le kellett most már mondani a reményről is. **Kár volt akár egy szalmaszálat is keresztültenni ebben a dologban; mert csak rosszabbra fordul.***

Nemcsak a hozomány van oda szegény Ágnesnek, hanem most már az egészsége is. (A néhai bárány)

*...s szinte összébb szorítá annak falait, ráült az ablakokra, és elhomályosítá a jégvirágokat. **Minek is ide a virágok?** (Bede Anna tartozása)*

*...a gazdag, fekete haj egy vastag fonata kioldózva ömlik arcára. **Jobb is, ha eltakarja, mert ha fehér liliom volt előbb, olyan most a szégyentől, akár a bíbor.** (Bede Anna tartozása)*

*Egyszerre éretek a torony alá férj és feleség. Csakhogy az egyik a magasból, halva. **Mégiscsak a fekete kendőt kellett volna elhozni ehhez a találkozáshoz!** Zsófia némán borult a holttest fölé... (Tímár Zsófi özvegysége)*

*...az újonnan támasztott követelés miatt nagy rémület volt a faluban. **Nem is tudom, mi lett volna a vége, ha észre nem térnek, s nem fogadnak ők is egy ügyvédet, aki megint visszaperelte a régi határt.** (Hová lett Gál Magda?)*

*Minden jó lélek megbotránkozott a faluban, de a törvényes igazság meghagyta. **Jól tudott beszélni Mudrik uram annak az igazságnak a nyelvén.***

*Nem is lehetett már ezen segíteni sehogy, ha csak még magához a királyhoz egy instancia?...**De az is, ki tudja, milyen ember?***

*A nótárius meg is komponálta, olyan érzékenyen, szépen, hogy a kő is meghasadna tőle. **De 'iszen okos ember a mi nótáriusunk, habár nem fogant meg sehol a magasban ez a nehéz panasz.** (A „királyné szoknyája”)*

*Azután Eszter arca is sokkal szebb, kedvesebb ráadással jut annak idején a főköttő alá. **Bizony Isten, jól van ez így, ahogy van!** (A „királyné szoknyája”)*

*Hát még ezek is házas emberek! **Ó, hogy is lehetett két ilyen tacskót összeadni!** ... illenének valamikor, de most még – **uram én Istenem!** – mi lesz ezekből, ha majd a lakodalom után hazamegy Majorné asszonyom meg Seregély uram, a gyám, s magukra maradnak a nagy Csillom portán? (A gyerekek)*

Nagy hiba volt, de hát fiatalság, bolondság. Az egész világ követ dobhatott volna rá, csak éppen az apja nem. (Az a pogány Filcsik)

A kék búzavirágok is éppen olyan szépen fonódnak közénk, mint egyebükt.

Istenem, Istenem de csak szép is ez a csoltói határ! (A „királyné szoknyája”)

Ezekben a novellarészletekben is – az előbbiekhöz hasonlóan – az író véleménye magában rejtja a közösség gondolatait, véleményét. A közbevetések ebben az esetben lehetőséget teremtenek az író érzelmeinek, csodálkozásának kifejezésére, a mondanivaló alátámasztására vagy az eseményekkel kapcsolatos gondolatainak kifejtésére. Teszi Mikszáth mindezt természetes szóhasználattal, az élőbeszéd fordulatainak alkalmazásával.

4. 2. A közbevetések kommunikációs funkciói

A Magyar grammatika szerint a közbevetések lehetnek a mondat szerves és szervetlen részei egyaránt. A szervetlen részek (Keszler 2000: 551-552):

- **kifejezhetik a beszélő közléssel kapcsolatos érzelmeit:**

És amint hirtelen megfordult – Istenem, Istenem! – odaütötte a csűrből kiálló gerendához a korsót. (Hová lett Gál Magda?)

- **értékelhetik a közlés valóságtartalmát:**

Látták Csoltón, sőt még Bodokon is, körülbelül éjjelre vitte odáig a haragos folyó.

No, ha ez úgy igaz, nem lehetett más, mint a Baló-lányok kincse! (A néhai bárány)

Hanem hát azt mondja őkegyelme, hogy ott volt ugyan, de színét se látta a jószágnak, ami úgy is van akkor, ha olyan módos, tekintélyes ember állítja, aki már az idén is kevesellte a mezőbírói hivatalát, mert öreg bíró lesz, ha élünk, esztendőre ilyenkorra. (A néhai bárány)

- **vonatkozhatnak a gondolatok megformálására:**

Többet ér az az egy rét a Gyócsi család minden jószágánál.

***De hova beszéltek** a Gyócsi családról, mikor tudvalevő, hogy Gyócsi Istók halála után... Gyócsi esztert és a mostohaapjától való Mudrik Erzsit, Mert így szokás a becsületes emberek között. (A „királyné szoknyája”)*

- **vonatkozhatnak a közlés eredetére:**

*...de ahova neki ahelyett csak egy követ tett - **a közvélemény szerint** – a gondviselés. (Az a pogány Filcsik)*

- **lehetnek figyelemfelhívó szerepűek:**

...a nemes helység szerencsésjét is megalapíthatta volna örökre.

***Mert...de köztünk maradjon**, ez a Majornok a leghitványabb falu az egész környéken. (Az a pogány Filcsik)*

Az eddigi nyelvi adatok is mutatják, hogy Mikszáth novelláiban inkább hosszabb (tagmondatnyi, mondatnyi) közbevetéseket találunk. A novellák szövegének vizsgálata során találtam rövidebb-hosszabb bekezdésnyi közbevetéseket is. A közbevetések hosszúságát tekintve igen változatos képet mutatnak a novellák:

Elment, és nem jött vissza. Pedig már egy éve, egészen egy éve.

***Visszajön. Ó, bizonyosan visszajön. Péter nem rossz ember. A szíve mindig jó volt, nem lehet végképp elromolva; az a személy elvehette az eszét, bevehette magát a szívébe; hanem olyan az csak, mint a hamis festék, az idő kiszívja, meghalványítja; vissza fog ő térni.** (Timár Zsófi özvegysége)*

...s amit a nyelvük érint, nyomban feketébb lesz.

De nini, mintha ők beszéltek volna hirtelen össze azt a sötét felhőt, egyszerre elborítja nyugat felől az egész égboltot. No emberek, gózoniak, majornokiak, mozogni fog itt a garat estére.

*Kis uzsonna táján olyan záporosó kerekedett, hogy még a barázdák is patakká dagadtak. **De 'iszen mégse bolond ember Kocsipál Gyuri, hogy elégette Szent Mihály lovát.** (A bágyi csoda)*

*Minden jó lélek megbotráncozott a faluban, de a törvényes igazság meghagyta. **Jól tudott beszélni Mudrik uram annak az igazságnak a nyelvén.***

*Nem is lehetett már ezen segíteni sehogy, ha csak még magához a királyhoz egy instancia?...**De az is, ki tudja, milyen ember?***

*A nótárius meg is komponálta, olyan érzékenyen, szépen, hogy a kő is meghasadna tőle. **De 'iszen okos ember a mi nótáriusunk, habár nem fogant meg sehol a magasban ez a nehéz panasz.** (A „királyné szoknyája”)*

Aztán meg a búzakévék lettek olyanok, mintha mindenik a Péri Judit szőke haja volna.

*Pedig Csató Pistának nem szabad ilyen kétféleképp látni, házas ember már, s nem is utolsó asszony a felesége, ott az a magas, délceg a Péri Kata mellett. **(Ni, bizony megvágja a kezét a sarlóval!)** Olyan nyugtalanul nézeget vissza a férjére. Vagy nagyon szereti, vagy nagyon gyanakszik. (Péri lányok szép hajáról)*

*...a picike sárga fűrjek kíváncsian nézegetik, hova lett az árnyékos szalmaerdő? **Hát még szegény anyjuk, hogy elcsodálkozik majd?***

Judit leoldá fejről a kendőt, és a fészekre terítette. (Péri lányok szép hajáról)

*Elfordult, durcásan, mintha neheztelné a vakmerő szót. **No bizony, nem a világ, hadd vigye el, van még ott elég kendő, ahol ez volt.** (Péri lányok szép hajáról)*

*Ezek a szelíd kis portékák, ezek a szőke asszonyok olyan szelídek, olyan jók, mint a bárányok. **Legalább ez a Tímár Zsófi, az egészen olyan.** Mióta férjhez ment, csak a mosolyát láthatni. (Tímár Zsófi özvegysége)*

*Itt hagyta a férje kegyetlenül, gonoszul. Pedig derék fiatalember volt, a legdolgosabb, legügyesebb ács a környéken; **ki hitte volna, hogy azt az áldott, kedves asszonyt, két hamis szem éjszakája, hogy annyira megfeketíti a lelkét..s elmegy azzal a másik nővel a világba elkárhozni.** (Tímár Zsófi özvegysége)*

...minden éjszakára gyűjt is annyi vizet a gát, hogy a kerekeket megmozgassa, egy-két óráig – **de mi az ennyi életnek?** Kieszi a penész az utolsó zsákot, mire sor kerül rá. (A bányi csoda)

...pedig neki van a legnagyobb kárára az idejének szárazság.

Ha így megy, elpusztul a bányi molnár, kivált ha sokáig odamarad a katonaságnál, **mert hiába, nagy az árenda is – de meg, csak asszony az asszony, ha aranypaszománnyal övezi is a derekát.** (A bányi csoda)

A többiek is nevettek. **No 'iszen az kellene még, hogy az a kevés víz is visszaforduljon...**Jámbor bányi patak még lefelé is csak ímmel-ámmal folyik. (A bányi csoda)

Bement Gélyi János, és akár ki se enne többé soha. De takaros asszony, de mindene módos, járása, nézése, szava, mosolygása. **Csak meg ne örölnék hamar azt a búzát!** (A bányi csoda)

Harmadnap estefelé nem maradt más, csak Gélyi János tíz zsák búzája.

Talán szándékosan hagyta utolsónak a menyecske, hogy ő maradjon a legtovább? De hátha csak incselkedik vele? Hátha az akácfa virága a kacsintása... (A bányi csoda)

Ha legalább szolgálatban ne állna, akkor talán hozzámenne, hanem így, hanem így...**Ejh, mégis jobb lesz visszafordulni!** (Szűcs Pali szerencséje)

Szűcs Pali egy négylevelű lóherét pillantott meg köztük: lehajolt utána...**szerencse az...letépte.** (Szűcs Pali szerencséje)

Pál szíve megdagadt a reménységtől. **Mégsem bolondság a szerencsefű!** (Szűcs Pali szerencséje)

De meg a vén Mindég Jancsinál is nagyobb bámulója a menyecske hangjának, meg **...ki tudja...**talán a két piros orcája, csípőn ringó karcsú derekának is...(A Gózoni Szűz Mária)

Átvette a tallért is, és köszöni alássan.

No, már hogy volt, hogy nem volt, senki sem tudhatja, hanem az az egy áll, hogy maga Szűz Mária nem vihette a tallért a kartali zsidóhoz. (A Góizoni Szűz Mária)

...még az istentelen Filcsik István is egész háznépestől (bizony visszajárul fordul már a világ!), ott volt a hetyke-petyke Vér Klári (hogy nem szégyell emberek közé jönni a gyalázatos!), meg ki nem győzné elszámlálni a többit... (A Góizoni Szűz Mária)

...még talán a messze Majornokról is a katolikus rész. Ilyenkor jó volna kivenni árendába a papoktól a perselyeket! (A Góizoni Szűz Mária)

...ilyenkor mintha lépteket hallana a háta mögött. Követi tán valaki? De ugyan ki követné? (A Góizoni Szűz Mária)

...és nézte az Isten tehénkéit, amint kijönnek a rögök alul sütkérezni a napra.

Mégiscsak szép ez a világ tavaszkor. Hogy nevet, hogy örül a természet! Minden élet előről kezdődik benne. Csak az az egy sorvad. (Két major regénye)

Lement az árokba, megsimogatta a bokrot. De puha, de kedves, mint a selyembársony! Ugyan beszélgetnek-e néha a fűszálak? Hát miért ne beszélgetnének?... (A „királyné szoknyája”)

Gyanús szemekkel kémlelte az idegent, attól tartott, valami prókátort hozott magával a fiú. Hanem hiszen jókor hozza már... (A „királyné szoknyája”)

Sőt, a magvát is kitalálták...mert nem ostoba nép az...tud ez gondolkozni, ha akar...s van ám a vármegyénél is nagyobb hatalom...akármit mondjon is Filcsik uram, aki istentelen pogány ember.

Hegyek, völgyek vették itt kezükbe ezt az osztálydolgot. (A „királyné szoknyája”)

Meg is érte volna a summát, mert meg tudta adni a savát-borsát az ételnek, meglátszott, hogy a főtisztelendő esperes úrnak főzött hajadon korában – csak ne lett volna olyan nagyon kötekedő és goromba! Alighogy megmelegedett a portán, mindjárt ő lett az úr mindenben, kifogott az együgyű fiatalokon. (A gyerekek)

De nini...Micsoda bosszúság ilyenkor! Itt jön rájok szemben a tehéncsorda. (Hová lett Gál Magda?)

„A közbevetés különféle formái minden elbeszélői nézőpont alkalmazásakor előfordulnak szövegeiben, az elbeszélő saját szövegében, leírásaiban, a szereplők párbeszédeinek egyenes idézésekor, az átmeneti közlésformákban (szabad függő beszéd, illetve szabad függő gondolat, *comunis opinio*), éppen ezért sokszor nehéz eldönteni, vagy éppen nem is lehetséges teljes biztonsággal állítani, kinek a nézőpontja érvényesül az adott szövegrészben” (Raisz 2005: 25).

4. 3. A közbevetések nyelvi szerkezete

Megállapítható a közbevetésről, hogy több nyelvi szinten megjelenhet (Raisz 2005: 9). A novellák szövegében vizsgáltam azt is, milyen nyelvi szerkezeteket alkalmaz Mikszáth közbevetésként.

A nyelvi szerkezet alapján a közbevetés lehet:

- **mondatszó:**

*A Gélyi János szeme is arra vet sugarakat, s a Vér Klára arca pirosodik tőlük. Észreveszik...**hogyne...**az őrlő asszonyok az odanézését is, a visszanézését is. Szóba rakják...**hogyne...**s amit a nyelvük érint, nyomban feketébb lesz. (A bágyi csoda)*

- **indulatszó** (és az ehhez kapcsolódó mondat):

*Átvette a tallért is, és köszöni alássan.
No, hogy volt, hogy nem volt, senki sem tudhatja, hanem az az egy áll, hogy maga Szűz Mária nem vihette... (A Góizoni Szűz Mária)*

***Ó, a csúf kapocs! Ni, lepattant...leesett. Milyen elbűvölő látvány, amint lehajol érte...**(Bede Anna tartozása)*

- **névutós szerkezet:**

*...de ahova neki ahelyett csak egy követ tett - **a közvélemény szerint** – a gondviselés. (Az a pogány Filcsik)*

- **mondategység:**

*Gerendák, ajtók és mindenféle házi eszközök úsztak a hullámokon, szakajtó, zsup és ablaktábla. **(Egész házakat mosott el a víz valahol!)** Azután jött egy petrence, utána pedig valami négyyszögletes tuskót gurítottak a habok... (A néhai bárány)*

*Szép patyolatgyapjas, két fekete folt van a hátgerincén, piros pántlika a nyakában. **Nagyon szerethette valahol valaki!** (A néhai bárány)*

- **több mondategység:**

*...ilyenkor mintha lépteket hallana a háta mögött. **Követi tán valaki? De ugyan ki követné?** (A Góizoni Szűz Mária)*

...és nézte az Isten tehénkéit, amint kijönnek a rögök alul sütkérezni a napra.

***Mégiscsak szép ez a világ tavaszkor. Hogy nevet, hogy örül a természet! Minden élet előlről kezdődik benne. Csak az az egy sorvad.** (Két major regénye)*

*Lement az árokba, megsimogatta a bokrot. De puha, de kedves, mint a selyembársony! **Ugyan beszélgetnek-e néha a fűszálak? Hát miért ne beszélgetnének?...** (A „királyné szoknyája”)*

*Le kellett most már mondani a reményről is. **Kár volt akár egy szalmaszálát is keresztültenni ebben a dologban; mert csak rosszabbra fordul.***

***Nemcsak a hozomány van oda szegény Ágnesnek, hanem most már az egészsége is.** (A néhai bárány)*

Ezek mind a szöveg élőbeszéd jellegét erősítik, közvetlenebbé teszik az elbeszélést.

A közbevetések terjedelem és funkció szerint nagyon változatos képet mutatnak. A közbevetés funkciójának meghatározását nehezíti az, hogy sokszor nem egyértelmű: az elbeszélő, maga Mikszáth vagy valamelyik szereplő gondolatát olvashatjuk, vagy az író, valamelyik szereplő, esetleg a közösség véleményét képviseli, hirdeti az olvasott szövegrész. Ez jellemző a következő nyelvi adatokra:

Elment, és nem jött vissza. Pedig már egy éve, egészen egy éve.

Visszajön. Ó, bizonyosan visszajön. Péter nem rossz ember. A szíve mindig jó volt, nem lehet végképp elromolva; az a személy elvehette az eszét, bevehette magát a szívébe; hanem olyan az csak, mint a hamis festék, az idő kiszívja, meghalványítja; vissza fog ő térni. (Tímár Zsófi özvegye)

Lehet ez az író saját véleménye, de ugyanakkor mondhatja a falu együttérző közössége, de lehetnek Tímár Zsófi bizakodó szavai is.

...ott a hálaadó misén is csak addig pihentek, míg az imádságos könyvek leveleit nyálazták, ahol pedig az Úr kímélő kegyelmét kellett volna megköszönni, amiért nem sújtotta a falut...de amennyi itt a rossz nyelv, százan is kinyújtják lapátnak, hogy a mások becsületét hordják el rajta. (A néhai bárány)

Szintén lehetnek ezek a mondatok Mikszáth saját véleményének megjelenítői, de szólhat így Sós Pál is az öt rágalmazókat jellemezve.

*...s szinte összébb szorítá annak falait, ráült az ablakokra, és elhomályosítá a jégvirágokat. **Minek is ide a virágok?** (Bede Anna tartozása)*

Származhat a kérdés egy vádlott vagy hozzátartozója szájából a bíróság teremt figyelve, de Mikszáth is felteheti ezt a költői kérdést.

Valószínű, hogy Mikszáth közbevetései az író véleményét közvetítik, de ezek magukban foglalják a közösség véleményét is, vagyis Mikszáth véleményébe bújtatva a közösség véleményére is fény derül. S ami még fontosabb: színesítik a történetet, az elbeszélésmódot, hangsúlyozzák a novellák szövegének előbeszéd-jellegét, fenntartják az olvasó figyelmét.

Mint már említettem, a közbevetések sokszor túlnőnek a mondathatárokon is, vagyis előfordul, hogy több bekezdést ölel át egy-egy közbevetés. A többsoros közbevetésekhez sorolhatók Mikszáth művészetének jellegzetességei, az anekdoták is. „Az anekdotának alakzatként, pontosabban közbevetésként való értelmezése az anekdotikus stílust új megvilágításba helyezi, s egyéb megoldásokkal együtt hozzájárul ahhoz, hogy az anekdota megszabaduljon a sok évtized alatt rárakódott negatív minősítésektől” (Raisz 2005: 25).

Ezeknek is megvannak a maguk funkciói a kommunikációban, a személyes attitűdök kifejezésében, az információátadásban, s mivel terjedelmük hosszabb, bennük több funkció is jelen lehet egyszerre:

Hát bizony a Péri lányok híres aranyszőke haja inkább ne nőtt volna soha olyan hosszúra, olyan szépnek, tömöttek, inkább változott volna lennek, vagy hullott volna ki egyenként.

Len ha lenne, patyolatnak fonnák, ha kihull, azt hitte volna a föld...

Hanem így mi történt? Szegény öreg Péri! ...de minek is eresztette el őket hazulról, felügyelet nélkül olyan messze földre? Valahol a Cserháton aratott részből a két szép hajadon. Ott esett meg a nagy széken. (Péri lányok szép hajáról)

Ebben a novellarészletben jelen van az író személyes véleményének, attitűdjének kifejezése, a mondanivaló kiegészítése és a figyelemfelhívás.

...a kaptafa mellett ült a gazda, szemben legyen vele, örökké láthassa. ...

Mogorva, rideg ember volt; nem szeretett az a világon senkit, semmit, azon a bundán kívül.

Hát 'iszen nem lehet égbekiáltóbb kegyetlenség, mint amit a saját egyetlen gyermekével tett: a Terkával.

Pedig mi volt a vétke? Az apja a csoltói sánta molnárhoz akarta erőltetni. Egy cserépbé ültetni a rezedavirágot a csalánnal.

Nem csoda, ha elbúsulta magát, ha elfacsarodott a szíve, elszédült a feje, félrelépett a lába. Elment, megszökött a fiatal szolgabíróval.

Nagy hiba volt, de hát fiatalság bolondság. (Az a pogány Filcsik)

Ebben a részletben is megtaláljuk a személyes attitűd kifejezését, a tartalom kiegészítését.

4. 4. Nézőpontváltás Mikszáth novelláiban

A **közbevetés** Mikszáth szövegeiben többnyire **nézőpontváltással jár**, szintén ez a jellemző a mezo- vagy makroszerkezeti egységekkel kapcsolatban is (Raisz itt az anekdotákra, az elbeszélésen belül megjelenő kisebb önálló elbeszélésekre gondol) (Raisz 2005: 15). Jele ennek például az is, hogy a **közbevetés** nem mindig egyértelmű,

kihez tartozik (Mikszáthoz, az elbeszélőhöz, valamelyik szereplőhöz). A nézőpontváltás alkalmat ad arra is, hogy az elbeszélő, így maga Mikszáth is álarcot vegyen fel, a mondanivalóhoz való viszonyának különbözőségét kimutassa (Raisz 2005: 18). Ennek alapján Mikszáth tetszeleghet:

– a mindentudó szerepében:

*Nem volt abban a ládában egy veszett garas sem, hanem **(ma már tudjuk!)** benne volt a szép majornoki Baló Ágnes kelengyéje: ..., még a patkó se volt ráverve. **Szegény Baló Ágnes**, benne volt abban a ládában mindene! (A néhai bárány)*

*Nyolcéves innen-onnan, s még nem volt ki soha a faluból, nagyon anyás...**vagy mit is beszélek, hiszen rég nincs már anyja szegénynek!** (A néhai bárány)*

*Vőneki János uram portáján egész tócsák állnak, a Zákó Mihályék kertjében pedig – **éppen az imént mesélte Mihók Magda** – a madárfészket is lemosta a fárul a zuhogó zápor. (A kis csizmák)*

– a kételkedő falusi ember szerepében:

*Súgtak, búgtak, hogy **(ugyan ki szopja az ilyeneket az ujjából)** ennyi meg annyi tömérdek régi ezüsttallér volt a ládában.*

***Ami igaz, igaz, lehet az öregnek is tarka macskája**, mert a „nagyitalú” Mócsik György, a góizoni szücs olyasfélét mondott a minap itt jártában, hogy ebben a dologban, ha nem volna lakat a száján?...**Ki tudhatja hát? De az már egyszer mégis bolond beszéd, az ezüsttallérokról.** (A néhai bárány)*

– az együttérző falusi szerepében:

De nem ment semmire, sőt még a tetejébe meg is betegedett, kocsin kellett érte menni Bodokra.

Lám, hát hiába volt az Ágnes útja is. Nem segített sem a hatalom, sem a furfang. A gonoszok ereje nagyobb ezeknél.

Hanem ha tán elindult volna az igazság, nem álruhában, nem pallossal, hanem csak puszta kézzel?...

Le kellett most már mondani a reményről is. Kár volt akár egy szalmaszálat is keresztültenni ebben a dologban; mert csak rosszabbra fordul.

Nemcsak a hozomány van oda szegény Ágnesnek, hanem most már az egészsége is. (A néhai bárány)

– a közvélemény szószólójaként:

A többiek is nevettek. No 'iszen az kellene még, hogy az a kevés víz is visszaforduljon...Jámbor bányi patak még lefelé is csak ímmel-ámmal folyik. (A bányi csoda)

...még az istentelen Filcsik István is egész háznépestől (bizony visszajárul fordul már a világ!), ott volt a hetyke-petyke Vér Klári (hogy nem szégyell emberek közé jönni a gyalázatos!), meg ki nem győzné elszámlálni a többit...(A Góizoni Szűz Mária)

– a szereplők kívánságának/félelmeinek kimondójaként:

Bement Gélyi János, és akár ki se enne többé soha. De takaros asszony, de mindene módos, járása, nézése, szava, mosolygása. Csak meg ne örölnék hamar azt a búzát! (A bányi csoda)

Ha legalább szolgálatban ne állna, akkor talán hozzámenne, hanem így, hanem így...Ejh, mégis jobb lesz visszafordulni! (Szűcs Pali szerencséje)

– Megvan-e a bárány? – kérde Ágnes fojtott hangon. Jaj, dehogyis merné a ládát kérdezni előbb! Még tán el is ájulna, ha hirtelen azt hallaná, hogy megvan. (A néhai bárány)

– a beszédes falusi szerepében:

...a nemes helység szerencsését is megalapíthatta volna örökre.

Mert...de köztünk maradjon, ez a Majornok a leghitványabb falu az egész környéken. (Az a pogány Filcsik)

Rebesgetik...Ki is beszélte csak?... (A Góizoni Szűz Mária)

– a történetmondó szerepében:

Hát bizony a Péri lányok híres aranyszőke haja inkább ne nőtt volna soha olyan hosszúra, olyan szépnek, tömöttek, inkább változott volna lennek, vagy hullott volna ki egyenként. ...

Hanem így mi történt? Szegény öreg Péri! ...de minek is eresztette el őket hazulról, felügyelet nélkül olyan messze földre? Valahol a Cserháton aratott részből a két szép hajadon. Ott esett meg a nagy szégyen. (Péri lányok szép hajáról)

A novellarészletek alapján a következőket lehet elmondani a közbevetésről: a mikszáthi próza jellemző stílussajátsága a közbevetés, amely az élszó oldott formáinak bevezetését, az élőbeszéd nyelvi fordulatait hozza a szövegbe (Raisz 2005: 25). Különböző cézzattal és funkciókkal használja az író. Legtöbbször a közbevetés a mondanivaló magyarázataként, kiegészítéseként fordul elő, s tartalmazza a szereplő, az elbeszélő mondanivalóhoz való viszonyát. „A jellemzetteknek ezek a közbe-kiáltásai elevenné, ezek a kiszólásai a képekből mozgóvá, beszélővé teszik a képek alakjait” (Rubinyi 1910: 48). A különböző hosszúságú közbevetések rendszerint egyéb alakzatokkal társulva épülnek be a szövegbe, mindez Mikszáth humorának, az ötletességének, nyelvi gazdagságának jele (Raisz 2005: 25).

5. Az élőbeszéd más sajátosságainak megjelenése Mikszáth novelláiban

Rubinyi a következőket írja Mikszáth műveivel kapcsolatban: „Előadó stílusából egész sor kifejezés ringat bennünket abba az édes hitbe, ha munkáit olvassuk, hogy újra gyermekek vagyunk s egy kifogyhatatlan mesemondó regél nekünk. Igen, a naiv népmese ismerős fordulataival visz el bennünket a modern ember komplikált lelkébe, érzelmek és indulatok szövevényes világába” (Rubinyi 1910: 38). És ez valóban igaz. Valahányszor olvasom Mikszáth novelláit, mintha egy hatalmas hintaszékben ülő mesemondót hallgatnék. Természetes a novellák stílusa, nincs szövegükben kellemetlen hangzás. Mintha a szereplők mellettünk beszélgetnének, mintha Mikszáth

ismerősök között mondaná történeteit. Mi eredményezi novellái szövegének természetességét?

5. 1. A novellák szövegének természetességét, előbeszédszerűségét **Mikszáth szó- és kifejezéshasználatában** is kereshetjük. Az író természetes módon, változatlan formában használja az előbeszéd fordulatait, szerkezeteit, szavait, mondatainak szórendjét – mutatják a novelláiból vett nyelvi adatok:

***Biz** a szegény Gyuri oda van. (Két major regénye)*

*Nem tuskó **biz az**, de tulipános láda... (A néhai bárány)*

*Ámbátor, **ha már szóba jött** az a bárány... (A néhai bárány)*

*Hogy összeesett az öreg! **Nem is csoda, csövestől éri a veszedelem.** (A kis csizmák)*

***Ni**, bizony megvágja a kezét a sarlóval! (Péri lányok szép hajáról)*

***Ami igaz, igaz...** (A néhai bárány)*

***No bizony**, nem a világ, hadd vigye, van még ott elég kendő, ahol ez volt. (Péri lányok szép hajáról)*

*...vagy **mit is beszélek**... (A néhai bárány)*

***No ez bizonyosan** babonát csinált most. (Péri lányok szép hajáról)*

***No, az igaz**, hogy nem valami sokat ült annál a kaptafánál. (Az a pogány Filcsik)*

***Mert hiába**, olyan a világ... (Az a pogány Filcsik)*

*...de meg **csak asszony az asszony**, ha aranypaszománnyal övezi is a derekát. (A bágyi csoda)*

No 'iszen az kellene még, hogy az a kevés víz is visszaforduljon... (A bágyi csoda)

De az is, ki tudja, milyen ember? (A „királyné szoknyája”)

*Igaz, hogy az övé belőle a legcsúnyább rész, ez a kopár hegyhát, de **hát mégiscsak van valamije benne.** (A „királyné szoknyája”)*

***Bizony Isten, jól van ez így, ahogy van!** (A „királyné szoknyája”)*

*...No, csak kár azzal a kúttal dicsekedni a bodokiaknak. **Jobb volna bizony, ha behányták, betaposnák földdel...** (Hová lett Gál Magda?)*

*Ott van, **teszem azt**, a csoltói országút:... (Az a pogány Filcsik)*

***Istenem, Istenem, csak szerencsésen végződnek ez a rettenetes nap!** (A gyerekek)*

A Mikszáth által használt szavak, kifejezések nagy része a vidéki emberek szókincséből származik. Mikszáth szókincsének fontos részei a nyelvjárási elemek, a tájnyelvi alakok. „Mikszáth népies és nem népieskedő. Munkái tömve vannak igaz, törül metszett magyaros fordulatokkal” (Rubinyi 1910: 45-46). Ezek őrzik Mikszáth korának szókincsét, s ezáltal is erősítik stílusának természetes jellegét. Ma már nem igazán használjuk a köznyelvben a következő szavakat, kifejezéseket: *szakajtó, zsup, petrence, őkigyelme, három perkál szoknya, olajos kendő, babos kendő, mente, rámás csizma, ködmönke, pruszlik, kontó, lajbi, tornác*. És kevésbé emlegetjük ismerőseinket „Sós Pál uram”-ként, vagy szólítjuk hasonló módon: „– *Hüm! Hát kenyeret dagaszt őkigyelme?*” (Szegény Gélyi János lovai). Ezek mind színesítik a stílust, a novellák szereplőinek szavait hitelesítik.

Hasonlóan színesítik a novellákat, emellett az élőbeszéd természetességét hozzák magukkal a népi közmondások, szólások szövegbe építései:

*...egyszer csak **eltört a mécses**...elpityeredett. (A gyerekek)*

*Nagy hiba volt, de hát **fiatalság, bolondság.** (Az a pogány Filcsik)*

Eltűnt nyomtalanul, híre-hamva sincsen. (Az a pogány Filcsik)

Jellegzetes Mikszáth novelláiban, ahogyan beszélteti szereplőit. Ennek jellegzetességét már Rubinyi is észrevette, és stílusa elevenségét így jellemezte: „... stílusa él, alakjai, ő maga is, ha szóhoz jut, úgy beszélnek, mint az ember beszél a mindennapi élet változó viszonyi között” (Rubinyi 1910: 58). „Az ő emberei élő emberek s ilyen beszédjük is: természetes, eleven, olyan, amilyen jellemüknek megfelel” (Rubinyi 1910: 61).

A nyelvet Mikszáth a jellemzés eszközeként is használja. „Mikszáth nyelvi egyéniségének egyik igen jellemző sajátága, hogy személyei egyéni nyelven beszélnek, másképpen a fiatalok, másképpen az öregek, másképpen a nők, másképpen a férfiak” (Rubinyi 1910: 22).

– *Nem jön? Ön megtagadja tehát gyermekét?*

– *Igenis, kérem alássan.*

– *Ön a társadalom söpredéke!*

– *Az bizony nem lehetetlen. Az ilyen magamforma vén csizmadiától kitelik minden. (Az a pogány Filcsik)*

A Mikszáth-novellából vett párbeszéd szövegéből Filcsiket, a *társadalom söpredékének* nevezett embert haszontalan, másokra káros hatással lévő személynek ismerhettük meg, aki nem is ellenkezik az őt jellemző szavak ellen.

– *Bácsi! – szólt csengő, szelíd hangon. – Adja vissza a bárányomat. ...*

– *Miféle bárányodat, fiacskám?*

– *Az én Cukri bárányomat, a két fekete folttal a hátán, piros pántlikával a nyakában. De hiszen tudja maga nagyon jól...*

– *Nem láttam én a te bárányodat soha – szólt szemlátomást kedvetlenül. – Takarodj innen, azt mondom... (A néhai bárány)*

Ebből a párbeszédből (ami Baló Borcsa és Sós Pál között zajlott) a kislányt határozott és tisztelettudó gyermeknek ismerhettük meg, aki félelmek nélkül vállalja igazát a gazdag, mezőbírói hivatalú betöltő úr előtt. Sós Pál kezdetben felvette a nyájas,

kedveskedő „bácsi” álarcát, majd mindezt ledobva mutatta meg igazi arcát: nem más ő, mint egy felszínes, hatalomra vágyó nagygazda.

A párbeszédekben a szereplők megszólalásai tükrözik korukat, társadalmi pozíciójukat is. Mindez a szereplők jellemzésének, a korhoz való hűség kifejezésének eszköze. Az olvasónak olyan érzése támad, mintha a szereplők között lenne, egy régi világba csöppenne. „Minden szava azt a nagy ígét hirdeti: a stílus természetes legyen, akkor lesz szép is...” (Rubinyi 1910: 12).

5. 2. A népköltészet elemeinek megjelenése Mikszáth novelláiban

Mikszáth romantikájában megszólal a népköltészet hangja is (Király 1952: 53). Az előbeszédszerűséget erősítik azok a szófordulatok, melyek a népdalok lüktető ritmusára emlékeztetnek. Mivel a népdalok szájhagyomány útján terjedtek, az előbeszéd sajátosságait őrzik, az előbeszéd ritmusát adják vissza. Erre emlékeztet a következő novellarészlet: *De a lovakról egyszerre leesett a tekintete a felesége szép piros arcára, hófehér keblére, hófehér keblében a két mályvarózsára, pirosra, fehérre (Szegény Gélyi János lovai)*. Máskor a népdalok képanyagát idézik fel Mikszáth szavai:

És azok a rózsák, piros tulipánok, amik a gallérját olyan széppé teszik, Terka halovány arcára másokat vetették. (Az a pogány Filcsik)

Ott feküdt Terka haloványan, mint a letört liliom... (Az a pogány Filcsik)

Az egyik, aki ott áll, olyan piros, mint a rózsza, a másik, aki ott nyög, olyan fehér, mint a liliom. (Péri lányok szép hajáról)

A Mikszáth által kedvelt virágnevek népdalainkban gyakran előfordulnak (Ha én rózsza volnék...; Fehér liliomszál...; Rózsza, rózsza...; stb.).

A népmesei szófordulatok is jellemző sajátosságai Mikszáth prózájának (Rubinyi 1910: 38). A nyelvi eszközök segítségével a népmesék fordulatait utánozza az író hangsúlyos sorok gyakori ismétlésével:

No bizony, nem a világ, hadd vigye, van még ott elég kendő, ahol ez volt. ... No, bizony nem a világ, van ott még elég csók, ahol ez az egy termett. (Péri lányok szép hajáról)

Hanem ha csak Filcsik akarta volna...lett volna ... (Az a pogány Filcsik)

Az ám, most, hogy ím a partnak hozza a szél... (A bágyi csoda)

A közvetlen hangú novellakezdek is a népmesék hangulatát idézik:

Ahogy az öreg Biziék nagy rétéhez ért Szűcs Pali... (Szűcs Pali szerencséje)

Azért lett olyan népszerű a keresztény vallás is, mert... (A Góizoni Szűz Mária)

Biz a szegény Gyuri odavan. (Két major regénye)

A népdalok, népmesék mellett a népballadák is jelen vannak Király szerint Mikszáth novelláiban, „a novellák szerkezetére is rányomta bélyegét a népballadák szaggatottsága, e művészi elnagyoltság, a tudatos homály” (Király 1952: 56-57). Szaggatottság és balladai homály jellemzi például *A néhai bárány*, a *Szegény Gélyi János lovai*, *A Góizoni Szűz Mária* című novelláit. A szaggatottság, a tudatos homály lehetőséget teremtenek „a beszélőnek a megalkotására, ottléte konstruálására, karakterének kirajzolására, és ezáltal lesz hangja >hallható> az olvasásban” (Eisemann 1998: 27).

5. 3. Mikszáth mondatai

Néhány szó Mikszáth mondatairól. Ha megfigyeljük a novellák szövegét, szembetűnik, hogy Mikszáth mondatai rövidek, tömörek. Szereplőit is rövid mondatokban szólaltatja meg. Ha mégis összetett mondatot használ, annak világos a tagolása, kötőszavakkal teszi világossá értelmüket. Mikszáth stílusán „tanulmányozhatjuk azt is, mint kell egyszerűnek, világosnak, természetesnek lenni. Könnyedén beszélni anélkül, hogy könnyűvé válna kifejezőmódunk. Mikszáth soha nem volt sem laza, sem pongyola” (Harsányi 1987: 86).

A különféle tartalmú mondatfajták színesítik Mikszáth novelláit más-más stiláris funkciót betöltve. Mikszáth a **kijelentő mondatokat** alkalmazza:

– **tények tárgyilagos közlésére:**

A bágyi malomban nem tudnak örölni. Tele van zsákkal az udvar, s türelmetlen férfiak, asszonyok, Gózonból, Csoltóról, ülik a Bágy partját a malom környékén, és a vizet várják. Ha nem jön, tesznek róla. (A bágyi csoda)

A juhász elment. Elment ahhoz a kegyetlen emberhez, akivel örökös ellenség. (Két major regénye)

– személyek, tárgyak, jelenségek leírására:

Takaros egy teremtés. Délceg, arányos termet, melyre a kis virágos ködmönke olyan módosan rásimul, mintha szoborra lenne öntve; fekete szemei szendén lesütve, magas domború homloka elborulva, megjelenésében báj, mozdulataiban kecs, szoknyája suhogásában varázs. (Bede Anna tartozása)

Mikszáth leírása alapján élethűen magunk elé képzelhetjük Bede Erzsit.

Hosszú, sárga alkotás volt az, széles fekete báránybörgallérral, melynek két végén in natura lóg le a bárányláb körmöstül, bojtjak, s két, szép ezüstcsat tartja össze. A bunda két alsó csücskén egy-egy zöld tulipán kihímezve skófiummal. Tovább különféle madarak valának láthatók, rendesen vörös színben, hátul pedig Miskolc városa számtalan házával és valamennyi templomával: még a kálvinista kakas is ott áll az egyik tornyon. (Az a pogány Filcsik)

Az író Filcsik bundájáról ad részletes leírást.

A következő mondatok az est közeledtét jelzik:

Az esti szürkület lassanként leereszkedett a házakra és a füvekre. Azok legelőbb odaengedték neki a színüket, aztán az alakjukat. (Hová lett Gál Magda?)

A kijelentő mondatokkal szemben a **felkiáltó mondatokat** **érzelmek, érzelmi állapotok kifejezésére** használja az író:

Csak aztán vissza ne térjen többedmagával! (A néhai bárány))

Ebben a mondatban Mikszáth a bodokiak újabb esőzéstől való félelmét fogalmazza meg.

Sajnálattal nyert kifejezést a következő mikszáthi mondatban:

Hogy összeesett az öreg! (A kis csizmák)

Szomorúság érezhető a mondatból:

Bizony Isten kár volt azért a kocsierért! (A néhai bárány)

Öröm, csodálkozás hangot a következő mondatban:

De nini, milyen szép fűbokor nőtt odalent a kavicsok közt! (Szűcs Pali szerencséje)

A **kérdő mondatok** használatával Mikszáth célja a **figyelemfelkeltés, az érdeklődés fokozása**:

Hanem így mi történt? ...de minek is eresztette el őket hazulról, felügyelet nélkül olyan mesze földre? (Péri lányok szép hajáról)

Az író gondolatvilágába engednek betekintést a következő kérdések:

Ugyan beszélgetnek-e néha ezek a fűszálak? Hát miért ne beszélgetnének? (A „királyné szoknyája”)

Mikszáth mondatai egyszerűek, frappánsak, áttekinthetők, könnyen értelmezhetők, az élőbeszédhez közelítik novelláinak szövegét, s így lesz stílusa természetes, egyszerű (Rubinyi 1910: 57; Harsányi 1987: 73). Harsányi véleménye tömören összefoglalja, mit jelent Mikszáth novelláinak természetes jellege: „Mikszáth nemcsak legnagyobb stilisztája volt a modern, rövid mondatos, az élőbeszédhez közelítő stílusnak, hanem prózája az eddigiek közül valóban a legközelebb áll az élőbeszédhez. És annak ellenére, hogy egy eltűnt kor bizonyos patriarchális ízeit érezteti stílusában, ma is a legközvetlenebb természetességgel beszélhetjük a mikszáthi nyelvet. Élvezhetjük

nyelvi humorát, szójátékait, gyönyörködhetünk látszólag közvetlenül laza mondataiban” (Harsányi 1987: 86).

5. 4. A Mikszáth-novellák ritmusa

A lírai alkotásokról egyértelműen meg lehet állapítani a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozása alapján, hogy van ritmusa. A prózai művek esetében már nehezebb a ritmus megállapítása, a felolvasás során a ritmus érzékeltetése segíthet annak eldöntésében, van-e a prózai műveknek ritmusa. Rubinyi szerint nem lehet határozottan azt állítani, hogy a prózai műveknek nincs ritmusa (Rubinyi 1910: 17). Beszédünk is prózai, mégis ritmus vegyül bele annak köszönhetően, hogy a mondanivalót mennyire hatják át az érzelmeink. Ennek alapján úgy gondolom – Rubinyihoz hasonlóan (Rubinyi 1910: 18) –, hogy beszélhetünk a prózai művek esetében is ritmusról. „A szó-, a szerkezetisméltés Mikszáth prózájának egyik ilyen egyéni, jellemző sajátossága” (Rubinyi 1910: 18), és ritmuskeltő hatása is.

A ritmus meglétéhez – mint a népdalszerű szófordulat esetében is látható –, az ismétlések járulnak hozzá leggyakrabban. Ismétlődhetnek:

– szótövek:

*Hanem az a **fehér** arca, az a mindig **fehérebb** arca, elbeszéli mindennap, mindenkinek, amit úgyis mindenki tud. (Tímár Zsófi özvegysége)*

– szavak:

*...**hófehér** keblére, **hófehér** keblében... (Szegény Gélyi János lovai)*

*Visszaküldték volna? **Lehetetlen, lehetetlen...** (Szűcs Pali szerencséje)*

***Hallom** a csengőket...- suttogja – **hallom, hallom**... (Két major regénye)*

Mikszáth „szellemesen pergeti mondatait. Olyan természetesen, magától értetődően kerülnek a mondatrészek előre vagy hátra, ahogy azt a közvetlen mondanivaló, a közvetlen hatás megkívánja” (Harsányi 1987: 85). Az élőbeszédben is a közvetlen mondanivaló kerül előtérbe. Sohasem érezzük mondanivalóját vontatottnak még az írói leírások kapcsán sem. A párbeszéd pedig fölveszik az élőbeszéd tempóját. Sokszor még a leírás is ütemes: „a próza nem egyszer versbe csapott át. A Szegény Gélyi János

lovai című elbeszélés sorai zengtek, muzsikáltak, ütemekre hasadtak szét: bennük lüktetett a népköltészet ismétlések kiváltotta édes ritmusa. Ekkor szívódott fel az a csodás zene Mikszáth stílusába elválaszthatatlan, jellemző vonásként” (Király 1952: 57):

*...leesett a tekintete a felesége szép piros arcára, hófehér keblére,
hófehér keblén a két mályvarózsára, pirosra, fehérre. (Szegény Gélyi János lovai)*

Rubinyi véleménye a Mikszáth-novellák ritmusáról: „A monologizáló hős erőtől duzzadó kifakadásai, susogás és harsogás – így meséli el Mikszáth azt, ami belemarkol a lélekbe, s elfacsarja a szívet. Valóban a ritmus Mikszáth egyéni stílusának legművészebb, legegységesebb s kétségtelenül leghatásosabb tulajdonsága” (Rubinyi 1910: 33).

Nemcsak a rövid mondatok, hanem az alakzatok (főként az ismétlés) is ritmust teremtenek Mikszáth elbeszéléseiben. Műveinek ritmusa szövegeinek természetességét, élőbeszédszerűségét bizonyítja.

III. Befejezés

1. Mikszáth helye a magyar stílustörténetben

Mikszáth mondatai – ahogy már írtam –, világosak, érthetőek, természetesen hatnak szövegeiben. Írónk többnyire rövid mondatokban fogalmazza meg mondanivalóját. Kerüli a bonyolult, indázó mondatokat (Harsányi 1987: 86). A rövid mondatok prózája ritmusának megteremtéséhez is hozzájárulnak. Ez a ritmus a népdalokra emlékeztető novellarészletekben is megjelenik:

*...leesett a tekintete a felesége szép piros arcára, hófehér keblére,
hófehér keblén a két mályvarózsára, pirosra, fehérre. (Szegény Gélyi János lovai)*

Nemcsak a mondatokban, hanem a szóhasználatban is a világosságra és a közérthetőségre törekszik Mikszáth. Amellett, hogy novelláinak szövegei világosak, ugyanakkor jellemző rájuk az erőteljes líraiság, főként a táj bemutatásakor:

Haragoszöld színben mosolyogtak feléje távolról a csoltói rétek, amint ott haladt a poros úton a Bogát alatt. A „királyné szoknyájának”, mintha ránca volna, egymás fölé hajlik rajta hosszú hullámzó csíkokban a napsugár s az árnyék. (A „királyné szoknyája”)

Mikszáth novelláinak szövegét színesítik főként a lírában használt stiláris eszközök is:

– jelzős szerkezet:

...szürke, hideg szemei... (Bede Anna tartozása)

...hangja lágy és szomorú... (Bede Anna tartozása)

...vakító fehér arc, aranyos szőke haj egész vállára omlik, bánatos kék szemek... (A Góizoni Szűz Mária)

– alliteráció:

...zuhogó zápor... (A kis csizmák)

...csillagoknak csókja... (Szűcs Pali szerencséje)

Mikszáth stílusának ezek a jegyei (világosság, egyszerűség, líraiság) a romantikához kapcsolják művészetét. A romantika az 1880-as évekig volt erőteljes irányzat, de elavulása után sem tűnt el nyomtalanul (Szabó 1998: 125). A következő évtizedekben újabb változatokkal, tendenciákkal fonódott össze, s hatott erőteljes irányzatként. Ekkori fő alakítói között van Mikszáth is (Szabó 1998: 111).

Miután az 1880-as években a romantika erejét veszítette, megszűnt önálló korstílusként. Ami később is megmaradt a romantikából, az a lírai és idilli színezet. Ezzel a jellegzetességével pedig a századfordulón is széles körben elterjedt, megjelenik Mikszáthnál is (Szabó 1998: 149), s többek között emiatt is tekinthető a romantika folytatójának Mikszáth (Eisemann 1998: 7).

Mikszáth romantikához való kötődését bizonyítja a babonákhoz való vonzódása is. Megjelenik novelláiban a falusi emberek hiedelemvilága:

Egy cserjéhez érve, a majornoki hegyszakadéknál (ott, ahol éjente, mint mondják, a Gélyiné lelke nyargal megriadt lovakon)...(Az a pogány Filcsik)

Csatóné vánkosa alól, amint hánykolódék, valami fényes tárgy csúszott ki. – Kata megtapogatta: olló volt. „No, ez bizonyosan babonát csinált most.” (Péri lányok szép hajáról)

...és a vizet várják. Ha nem jön, tesznek róla. Kocsipál Gyuri, a molnárlegény már Szent Mihály lovát is ellopta a majornoki temetőből, lévén annak az elégetése csalhatatlan módja a záporoső kierőszakolásának az égi hatalmasságoktól. (A bágyi csoda)

De emellett a népköltészet elemei is helyet kapnak novelláinak szövegében, amely szintén romantikus jegy.

A romantika elavulása során keveredett a népiességgel, s ez a mindennapi nyelvhasználatot jelentő népiesség jelenik meg Mikszáthnál is. Mikszáth – Petőfihez és Aranyhoz hasonlóan – a mindennapi nyelvből, a nép nyelvéből alakította ki stílusanyagát. Ennek köszönhetően nyelve közérthető, világos. Mikszáth a közérthetőségről és a világosságról így vallott: „Legfőbb dolog minden közleménynél a világosság. Semmi félreértés, semmi köd, semmi homály” (Szabó 1998: 142). Ezzel függ össze Mikszáth anekdotizmusa, amelynek az a stilisztikai jelentősége, hogy belőle az élőbeszéd közvetlensége érződik:

No, ha most ez egyszer ki nem csap az a patak, s ki nem önti a bodokiakat, mint az ürögét, akkor mégis jó dolog keresztény falunak lenni – lutheránus vidéken. (A néhai bárány)

Írásművészetét maga Mikszáth is népiesnek tartja: „Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a magyar paraszttól” (Szabó 1998: 142).

Mikszáthnál „a népiesség a mindennapi, a közösségi nyelvhasználathoz való közeledést, igazi stílusrealizmust eredményezett. Az így felfogott népiesség és

velejárója, a stílusrealizmus Petőfi és Arany öröksége” (Szabó 1998: 149). „Mikszáth népiessége sajátos, művészi népiesség” (Rubinyi 1910: 45). Mikszáth korai, alig olvasott és kevésbé ismert műveiben a romantikának egy sajátos, ritka változatát alakította ki. Későbbi műveiben a romantika utórezgéséből fakadó líraiság a jellegzetes (Szabó 1998: 149), ezért olyan bájosak a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* novellái.

2. Mikszáth hagyatéka

Mikszáth írói hagyománya nagyon gazdag. Dolgozatomban csak ennek a hatalmas kincsestárnak egy részét tudtam előbányászni, számtalan nézőpont, réteg alapján lehetne még megközelíteni.

Fontosnak tartom felhívni a figyelmet a mikszáth-novellák nyelvezetének, képeinek gazdagságára. Mikszáth nyelve egyszerű, az élőbeszéd természetessége jellemzi. Ugyanakkor a líraiság is rányomta bélyegét novelláira a szövegekben megtalálható stílári eszközöknek (jelzős szerkezetek, szóképek) köszönhetően: Mikszáth az epika lírikusa volt. Leírásai és a már említett szóképek színesítik novelláit, emelik stilisztikai hatásukat. Hasonló szerepűek a mikszáthi novellákban megtalálható alakzatok, amelyek nemcsak önállóan, hanem együtt, egymást erősítve is jelen vannak a novellák szövegében.

A novellák nyelvezete felidézi a falusi emberek világát, életét, közel hozzák az olvasóhoz Mikszáth korát. A szereplők megszólalásai, párbeszédei nemcsak világukat, hanem saját magukat is az olvasó elé tárják: a jellemzés eszköze Mikszáthnál a szereplői megszólalás is.

A közbevetések ugyanúgy színfoltjai műveinek, mint a hozzájuk hasonló, az író által nagyon kedvelt anekdoták. Az anekdotizmus a stílus beszédszerűségét fokozza Mikszáthnál ugyanúgy, mint az élőbeszéd szófordulatainak használata. A közbevetések nemcsak az író véleményét tartalmazzák, hanem Mikszáth véleményébe bújtatva a falu, a közösség véleményét is.

Mikszáth hagyományt teremtett élőbeszédszerű stílusával. De ő is egy hagyomány folytatója: novelláiban helyet kapnak gyermekkorának emlékei, helyszínei, emberei s ezek babonás világa, hiedelmei is.

Mikszáth művein nemcsak kora, hanem személyisége, lelki alkata is átsugárzik. Gazdag és színes műveinek világa, nyelvezete. Vannak még ennek a nyelvi gazdagságnak általam fel nem tárt részei. Az olvasókra vár ennek a gazdagságnak a továbbörzése, ápolása, feltárása.

Felhasznált szakirodalom:

- Czetter Ibolya 2001a. *Márai Sándor naplóinak nyelvi világa a retorikai alakzatok tükrében*. Doktori disszertáció. Kézirat.
- Czetter Ibolya 2001b. Az ismétlés gondolatalakzatainak értelmezése Márainak a Napló 1943-1944 és a Napló 1984-1989 című műveiben. *Az alakzatok világa*. 4. füzet. (Sorozatszerk. Szathmári István.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Eisemann György 1998. *Mikszáth Kálmán*. Korona Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc 1958. *A magyar stilisztika vázlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gáspári László 2001. A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése. *Az alakzatok világa*. 1. füzet. (Sorozatszerk. Szathmári István.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Harsányi Zoltán 1987. *Stíluselemzések. Prózai művek stílusa*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Imre László – Nagy Miklós – S. Varga Pál 1998. *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Keszler Borbála 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Király István 1952. *Mikszáth Kálmán*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.
- Rácz Endre – Szathmári István 1983. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rubinyi Mózes 1910. *Mikszáth Kálmán nyelve és stílusa*. Révai Könyvkiadó, Budapest.
- Szabó Zoltán 1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó Zoltán 1998. *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Szathmári István 2002. Alakzatok Márai Sándor Halotti beszéd című versében. *Az alakzatok világa*. 9. füzet. (Sorozatszerk. Szathmári István.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Sziksainé Nagy Irma 1994. *Stilisztika*. Trezor Kiadó, Budapest.
- V. Raisz Rózsa 2005. A közbevetés és a közbeékelés a Mikszáth – prózában. *Az alakzatok világa*. 11. füzet. (Sorozatszerk. Szathmári István.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.